

วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2563)

จาก “เจ้าปู่” ถึง “พญาศรีสุทโธโพธิสัตว์”: การปรับเปลี่ยน
จักรวาลวิทยาในความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้นำคำชะโนด¹
From “Jao Poo” to “Phaya Sri Suddho Bodhisattva”:
A Modification of Naga Cosmology Belief of
Kham Chanot People

อนุชิต สิงห์สุวรรณ* และทวีศักดิ์ เผือกสม
Anuchit Singsuwan* and Davisakd Puaksom

สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
Southeast Asian Studies Program, Faculty of Social Sciences,
Naresuan University

*E-mail: localpower0225@gmail.com

Received: May 31, 2018

Revised: Nov 30, 2018

Accepted: Dec 09, 2018

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอการเปลี่ยนแปลงแนวคิดจักรวาลคติของชุมชนบริเวณคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีคติความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นความเชื่อดั้งเดิม และเป็นศูนย์กลางจักรวาลคติของคนท้องถิ่น

การเปลี่ยนแปลงความเชื่อในเรื่องพญานาคที่คำชะโนด แบ่งออกเป็น 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงแรก ตั้งแต่เริ่มตั้งชุมชนช่วงทศวรรษ 2480 จนถึงทศวรรษ 2500 พญาศรีสุทโธนาถถูกจัดวางสถานะเป็น “เจ้าปู่” ฝับรรพบุรุษผู้ให้กำเนิดสรรพชีวิต มีอำนาจเหนือมนุษย์ และเป็นดวงวิญญาณผู้พิทักษ์รักษาชุมชน ช่วงที่สอง ในช่วงทศวรรษ 2510 จนถึงทศวรรษ 2550 การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “อีสานนาคา: คติความเชื่อเรื่องพญานาคกับการเมืองของผู้มีสถานะรอง กรณีศึกษาชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี” หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

และเชิงอุดมการณ์ที่เกิดจากรัฐไทย ส่งผลให้ความเชื่อเรื่องนาคนาคกับคติทางพระพุทธศาสนา ทำให้ศรีสุทโธนาคนาคดำรงฐานะ “พระโพธิสัตว์” สิ่งเหล่านี้เป็นลักษณะเฉพาะของศาสนาพื้นบ้านในพื้นที่คำชะโนด ซึ่งความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นรากฐานทางความคิดของคนท้องถิ่นในการปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ทางศาสนาแบบใหม่ให้สอดคล้องกับคตินี้

คำสำคัญ: พญานาค ศาสนาพื้นบ้าน จักรวาลวิทยา พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ คำชะโนด

Abstract

This article attempts to draw a modification of the Naga cosmological aspects in the Kham Chanot Community, Bandung, Udon Thani. Naga belief is a traditional belief and is the center of cosmology beliefs of this community.

The transformation on the Naga concept is divided into two periods. Firstly, between the 2480s–the 2500s, when the Sri Siddho Naga was considered as “Jao Poo,” an ancestor spirit who gave life to all creatures, had extraordinary power over human, and was regarded as the community’s guardian. Secondly, a physical or ideological modification of the Thai state during the 2510s and the 2550s which has formed a combined belief between the Naga concept and Buddhism resulted in the reinterpretation of Sri Siddho Naga as the ‘Bodhisattva’. This is a unique belief of the folk religion in Kham Chanot in which Naga has been redefined by local people to be a new religion combined with their former belief.

Keywords: Naga, Folk religious, Cosmology, Sacred space, Khomchanot

บทนำ

ในปัจจุบันสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลง อันมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการขยายอำนาจรัฐส่วนกลางที่มีมาอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่การสร้างรัฐชาติในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา รวมถึงอิทธิพลจากองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ การขยายตัวของระบบทุนนิยม สินค้า สื่อ และเทคโนโลยีที่แทรกตัวเข้ามามีบทบาทในการดำเนินชีวิตของผู้คนมากยิ่งขึ้น อันเป็นผลจากการเร่งพัฒนาประเทศให้ทันสมัยในช่วงทศวรรษ 2500 ปรากฏการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ผู้คนเกิดความรู้สึกวิตกกังวลและความไม่มั่นคงในชีวิต จึงต้องการแสวงหาที่พึ่งทางใจด้วยการเข้าสู่ชุมชนทางศาสนา อีกทั้งองค์กรศาสนาที่สนับสนุนโดยรัฐได้มุ่งจัดระเบียบให้คนในสังคมยึดมั่นในคำสอนและแบบแผนปฏิบัติที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งได้สร้างความยึดอัดให้กับเหล่าศาสนิกชนที่ได้มีการตีความศาสนาและมีแนวทางปฏิบัติที่แตกต่างหลากหลายจากพระพุทธศาสนากระแสหลัก เช่น ลัทธิพิธีของสำนักวัดพระธรรมกายของชนชั้นกลางในเมือง ความเชื่อของชุมชนชาติพันธุ์ตามแนวชายแดน หรือการทรงเจ้าเข้าผีที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วทั้งในเขตเมือง และชนบทในทั่วทุกภูมิภาค (Santasombat, 2016)

อย่างไรก็ตาม การเข้ามาครอบงำสวาทของพุทธศาสนากระแสหลัก และวัฒนธรรมจากภายนอกนั้นเป็นสิ่งที่แตกต่างกันในแต่ละสังคม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความแตกต่างในบริบทสภาพพื้นที่ ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ระบบสังคม และประสบการณ์ทางความเชื่อที่มีอยู่แต่เดิมของคนแต่ละกลุ่ม ส่งผลให้เกิดการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับศาสนาหลักที่เข้ามาใหม่อย่างพุทธ พราหมณ์ คริสต์ อิสลาม และระบบคุณค่าจากภายนอก ซึ่งมักอธิบายกันว่าถูกตีความใหม่ปรับเปลี่ยน และดัดแปลงให้สอดคล้องกับรากฐานวัฒนธรรมเดิมของกลุ่มชน แต่การอธิบายแค่นั้นยังไม่อาจจะเพียงพอต่อการทำความเข้าใจกรณีความเชื่อเรื่องพญานาคที่เกาะคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เนื่องจากไม่เพียงแต่มีการผสมผสานระหว่างศาสนากระแสหลักกับคติความเชื่อในการนับถือผีบรรพบุรุษที่มีมาแต่เดิม การที่ชาวบ้านยังดำรงพิธีกรรมเช่นสรงบูชาและปฏิบัติตนตามคติความเชื่อเรื่องเจ้าปู่ศรีสุทโธนาค จนมาในปัจจุบันลัทธิพิธีบูชาพญานาคได้เกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ตามสถานที่ต่าง ๆ มีตำนาน ความเชื่อ และพิธีกรรมที่หลากหลายซับซ้อนมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังจัดสถานะให้เจ้าปู่ศรีสุทโธนาคดำรงอยู่ ณ ยอดพระเจดีย์ในฐานะพระโพธิสัตว์ตามจักรวาลคติทาง

พุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ประสบการณ์ดังกล่าวจึงทำให้เกิดคำถามว่า คติความเชื่อเรื่องพญานาคที่ค้ำชะโนดมีการปรับเปลี่ยนไปเช่นใดในแต่ละยุคสมัย และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ส่งผลอย่างไรต่อความคิดในเรื่องจักรวาลทัศน์ที่เป็นตัวกำกับแบบแผนชีวิตของชาวบ้าน

ความสำคัญของความคิดเรื่องจักรวาลคติเป็นแนวคิดที่ใช้อธิบายระบบโลกและจักรวาล โดยมองว่าความเชื่อทางศาสนาเป็นกรอบโครงความคิดในการให้ความหมายและจัดวางความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รายรอบ ดังนั้นความคิดความอ่าน การกระทำ และพฤติกรรมของมนุษย์จึงถูกกำกับโดยแนวคิดทางศาสนาที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งแสดงออกผ่านตำนาน พิธีกรรม และการให้ความหมายต่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ กล่าวเฉพาะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นักวิชาการส่วนใหญ่ได้มีข้อเสนอร่วมกันในลักษณะที่ว่าจักรวาลวิทยามีต้นกำเนิดจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนาในอินเดีย ต่อมาผู้นับนิกายเถรวาทได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมแล้วจึงนำมาปรับใช้ ด้วยเหตุนี้ลักษณะทางกายภาพของรัฐโบราณจึงถูกทำให้มีระเบียบแบบแผนสอดคล้องกับภาพรวมของดวงดาวและสรรพสิ่งในเอกภพ พระราชวังที่ประทับของกษัตริย์หรือศาสนสถานสำคัญในราชธานีจึงถูกออกแบบให้วิจิตรพิสดาร อุดมด้วยพระราชพิธีที่ทำให้กษัตริย์ศักดิ์สิทธิ์ดุจดั่งพระผู้เป็นเจ้าซึ่งสถิตอยู่ ณ เขาพระสุเมรุอันเป็นแกนกลางของจักรวาล โดยนัยนี้ ราชธานีของกษัตริย์จึงเป็นแหล่งรวมอำนาจในสากลจักรวาลที่แผ่ขานรัศมีบารมีอย่างไพศาล สร้างความร่มเย็นเป็นสุขให้กับบ้านเมืองใหญ่น้อยในพระราชอาณาจักรที่ถือเป็นจักรวาลของพระองค์ (Holt, 2009)

แนวคิดจักรวาลวิทยาดังกล่าวนั้น ได้มีนักวิชาการหลายคนนำมาใช้อธิบายรูปแบบวัฒนธรรมของสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคจารีตในความหมายที่คล้ายคลึงกัน เพียงแต่ได้ขนานนามแตกต่างกันออกไป เช่น มหาจักรวาลและจุลจักรวาล (Macrocosmos-Microcosmos) (Heine-Geldern, 1942) รัฐนาฏกรรม (Theatre state) (Geertz, 1973) หรือมณฑล (Mandala) (Wolters, 2008) อย่างไรก็ตาม คำอธิบายในข้างต้นดูเหมือนว่า ศาสนากระแสหลักจากอินเดียได้เข้ามาครอบงำดูดกลืนความเชื่อดั้งเดิมที่เคยมีพลังอยู่ในแต่ละถิ่นเข้าเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาลคติแบบอินเดีย ซึ่งทำให้ไม่เห็นถึงกระบวนการปรับเปลี่ยนแนวคิดของคนพื้นเมืองในการ “เลือก” หรือ “คัดสรร” แนวคิดของศาสนาใหม่ให้เข้ามาสอดคล้องกับเงื่อนไขในแต่ละถิ่นที่มีมาแต่เดิม อย่างไรก็ตาม การให้ความสำคัญต่อความ

เข้าใจแนวคิดทางศาสนาของคนพื้นเมืองได้ปรากฏให้เห็นแบบแตกต่างออกไปอย่างมีนัยสำคัญ ในงานเขียนของโฮลต์ (John Clifford Holt) เรื่อง *Spirits of the Place: Buddhism and Lao Religious Culture* กล่าวว่า อิทธิพลทางศาสนาจากอินเดียไม่ได้เข้าครอบงำความเชื่อพื้นถิ่นได้โดยง่าย ทั้งนี้เนื่องจากคนลาวแต่เดิมได้ถือลัทธิบูชา “เทพประจำผืนดิน” คือ แถน นาค วิญญาณบรรพชน ผู้พิทักษ์รักษา รวมถึงความเชื่อเรื่องขวัญ โดยคติดั้งเดิมเหล่านี้ได้กลายเป็นเงื่อนไขความคิดของคนลาวที่นำไปสู่การกำหนดความเชื่อที่เข้ามาใหม่ ทั้งฮินดูและพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับคติของรัฐแบบเดิมอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังนั้นแนวคิดเรื่องอำนาจที่สนับสนุนการผูกเกิดของอาณาจักรจึงไม่เพียงการสร้างขึ้นจากการยกย่าย้ายถ่ายเทแนวคิดแบบ “มณฑล” จากอินเดียมาสู่ศาสนาของลาวเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นความเข้าใจที่มีต่ออำนาจแบบเดิมที่สัมพันธ์กับ “เมือง” ในระบบมณฑล นั่นคือความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องผีบรรพชน เจ้าที่ และขวัญที่ยังฝังแน่นอยู่ในสังคมลาว ซึ่งได้มีการปรับเปลี่ยนในแต่ละบริบททางประวัติศาสตร์ (Holt, 2009)

งานเขียนศึกษาสำคัญอีกหนึ่งชิ้นที่ช่วยให้เห็นบทบาทของคติความเชื่อพื้นเมืองที่มีต่อการกำหนดจักรวาลคติและรูปแบบสิ่งก่อสร้างทางศาสนาที่ไม่จำเป็นต้องมีแบบแผนตรงตามคติศาสนาจากอินเดีย แต่วางอยู่บนพื้นฐานของภูมิวัฒนธรรมของท้องถิ่น คือ งานศึกษาของปิยะวิทย์ มุนคำ เรื่อง “Myth Scape: An Ethno Historic Archaeology of Space and Narrative of the Naga in Northern Thailand” โดยงานนี้เป็นการศึกษาทางโบราณคดีในเมืองโบราณอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ซึ่งพบว่าการเลือกทำเลที่ตั้ง แบบแผนของสถูปเจดีย์ วิหาร และที่ตั้งของชุมชนในปัจจุบัน มีความเชื่อในลัทธิบูชาพญานาคเป็นเงื่อนไขในการกำหนด ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากตำนานเมืองโยนกนครที่ว่าด้วยการล่มสลายของเมืองที่เกิดจากพลังอำนาจของพญานาค ดังนั้นจึงเกิดพิธีกรรมเพื่อบวงสรวงบูชาพญานาคขึ้นในท้องถิ่น และนำมาสู่การจัดการพื้นที่ในชุมชนให้สอดคล้องกับ “ภูมิทัศน์ตำนาน” เช่น การหลีกเลี่ยงที่ตั้งบ้านเรือนให้ห่างไกลจากน้ำท่วมตามที่ตำนานกล่าวไว้ การสร้างวัด หรือประกอบพิธีกรรมในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องมือในการจัดการพื้นที่บนเงื่อนไขของสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น (Moonkham, 2017)

วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2563)

เช่นเดียวกับที่งานศึกษาทั้งสองชิ้นได้แสดงให้เห็นถึงแนวคิดของจักรวาลวิทยาท้องถิ่นที่ยังดำรงอยู่และส่งผลต่อการตีความศาสนาขึ้นมาใหม่ที่มีการให้ความหมายต่างไปจากพุทธศาสนาเถรวาทหรือฮินดูที่เป็นความเชื่อกระแสหลัก ในบทความนี้จึงต้องการนำเสนอให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนแนวคิดจักรวาลคติของท้องถิ่นของผู้คนคำชะโนดที่อยู่นบนเงื่อนไขของภูมิวัฒนธรรมที่มีมาแต่เดิม โดยเลือกศึกษาตีความเชื่อเรื่องพญานาคของชุมชนบ้านวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี อันเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกับคำชะโนด ผู้เขียนใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์เก็บรวบรวมข้อมูลจากหลักฐานประเภทเอกสาร ตำนานนิทานพื้นบ้าน รวมถึงการใช้วิธีการสัมภาษณ์คนท้องถิ่นและการสังเกตการณ์ในพิธีกรรม อันเป็นวิธีการทางมานุษยวิทยา ในระหว่างเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2559 ถึงเดือนมกราคม พ.ศ. 2560 ซึ่งผู้เขียนมีโอกาสได้เข้าร่วมเก็บข้อมูลในพิธีกรรมสำคัญ เช่น งานบวงสรวงประจำปีศรีสุทโธนาถ การทำพิธีของปู่เยียวผู้นำพิธีกรรมท้องถิ่น เป็นต้น จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ ตีความ และเขียนพรรณนาเป็นบทความวิชาการ โดยมีเป้าหมายเพื่อสืบสาวหาเค้าเงื่อนความคิดจักรวาลคติในมุมมองของคนพื้นเมือง ซึ่งได้มีการปรับเปลี่ยนและสร้างความหมายอย่างเป็นพลวัต

คำชะโนด: สภาพแวดล้อมทางกายภาพกับการตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านวังทอง

“คำชะโนด” อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนนิยมเดินทางมากราบไหว้และแสวงหาโชคลาภจากพญานาคันั้น ตั้งอยู่ลึกเข้าไปจากถนนมิตรภาพทางหลวงหมายเลข 2 อันเป็นเส้นสายหลักระหว่างอุดรธานี-หนองคายประมาณ 75 กิโลเมตร โดยอยู่ในเขตการปกครองของบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี แต่ในทางวัฒนธรรมแล้วสถานที่แห่งนี้มีความสัมพันธ์กับหมู่บ้านวังทอง ในตำบลวังทองอันเป็นหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง ทั้งนี้เนื่องจากแต่เดิมบ้านวังทองเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางของผู้คนในท้องถิ่น ก่อนที่ในเวลาต่อมาจะเกิดการขยายตัวแล้วแบ่งแยกเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ กระจายอยู่โดยรอบ รวมถึงบ้านโนนเมือง อันเป็นที่ตั้งของคำชะโนดในปัจจุบัน ในแง่ของทำเลที่ตั้งนั้นบ้านวังทองตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดอุดรธานีไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือราว 90 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากตัวอำเภอบ้านดุงราว 15 กิโลเมตร อาณาเขตของหมู่บ้านด้านทิศเหนือติดกับบ้านวังสมบัด ตำบลวังทอง ทิศใต้ติดกับบ้านศรีเมือง ตำบลบ้านดุง

ทิศตะวันออกติดกับบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง และทิศตะวันตกติดกับบ้านคำเจริญ ตำบลวังทอง

ลักษณะภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านวังทองเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนโคกเนินขนาดใหญ่มีพื้นที่ราว 165 ไร่หรือ 1 ตารางกิโลเมตร ล้อมรอบด้วยที่ราบลุ่มบึงทามและไร่นาของชาวบ้าน แหล่งน้ำสำคัญของหมู่บ้านคือห้วยทวนที่ไหลขนานไปกับอาณาเขตหมู่บ้านทางด้านทิศใต้ จากนั้นลำน้ำทวนจะไหลไปทางทิศตะวันออกลงสู่แม่น้ำสงคราม ดังนั้นบ้านวังทองจึงอยู่ในเขตลุ่มน้ำสงครามอันเป็นแม่น้ำสายสำคัญของแอ่งสกลนคร แม่น้ำสงครามมีความยาวราว 420 กิโลเมตร มีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 6,500 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 4 แสนกว่าไร่ (Chaiyarak, 2009) ธรรมชาติของแม่น้ำสงครามได้ส่งผลกระทบต่อความหลากหลายของระบบนิเวศลุ่มน้ำทวนและลำน้ำสาขาอื่น ๆ เช่น ป่าบุง-ป่าทาม ที่เป็นป่าดัดริมแม่น้ำ ซึ่งจะมีน้ำเข้าท่วมในช่วงฤดูน้ำหลาก นอกจากนั้นยังมีหนองหรือบึงน้ำกระจายอยู่ทั่วไปในทาม โดยบางแห่งมีห้วยหรือร่องน้ำที่เป็นทางน้ำเชื่อมต่อระหว่างแหล่งน้ำด้วยกัน และวังน้ำคือบริเวณที่เป็นร่องลึกในแม่น้ำ (The Villager Research Network of the Lower Songkharm River Basin, 2005)

ด้วยปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่มีโคกเนินสำหรับการตั้งถิ่นฐาน มีที่ราบลุ่มกระจายอยู่ทั่วไปที่เหมาะสมสำหรับการทำนา มีแหล่งของป่าและแหล่งน้ำที่สามารถจับปลาเป็นอาหาร ส่งผลให้บริเวณคำชะโนดและพื้นที่โดยรอบเหมาะแก่การมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชน ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านวังทองเริ่มต้นขึ้นในทศวรรษ 2480 เมื่อมีกลุ่มคนจากบ้านดุงใหญ่ (ตัวอำเภอบ้านดุงในปัจจุบัน) อันเป็นชุมชนที่ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2420-2430 อพยพโยกย้ายเข้ามาเพราะเห็นว่าเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ (The Udon Thani Province Cultural Office, Website, 2018) ต่อมาจึงมีกลุ่มคนต่างถิ่นได้เข้ามาอยู่อาศัยและจับจองเป็นที่ไร่นา เช่น กลุ่มคนจากจังหวัดสกลนคร มหาสารคาม กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด และมุกดาหาร ส่งผลให้ชุมชนบ้านวังทองเกิดการขยายตัวจึงนำมาสู่การจัดตั้งเป็นตำบลเมื่อปี พ.ศ. 2521 โดยแยกออกมาจากตำบลบ้านจันทน์ และเริ่มจัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบลเมื่อปี พ.ศ. 2537

ในปัจจุบันบริเวณหมู่บ้านวังทองเป็นที่ตั้งของ 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านวังทอง หมู่ที่ 1 บ้านวังดารา หมู่ที่ 2 และบ้านวังแสนสุข หมู่ที่ 6 มีประชากรรวมทั้งสิ้น 2,458 คน แบ่งเป็นชาย 1,273 คน และหญิง 1,185 คน ส่วนใหญ่ประกอบ

อาชีพนอกภาคเกษตรกรรม เช่น รับราชการหรือทำงานในองค์กรรัฐ ค้าขาย พนักงานบริษัทเอกชน แรงงานรับจ้างในเมืองอุตสาหกรรมเช่นที่พิทยาสรรพ์ สมุทรปราการ และภูเก็ต นอกจากนี้ยังมีบางส่วนไปทำงานที่ประเทศเกาหลี และ อิสราเอล อย่างไรก็ตาม แม้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมจะเกิดขึ้น แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิต กล่าวคือ ทุกครัวเรือนยังคงทำนาปลูกข้าวไว้บริโภคในครอบครัว รวมทั้งบางครัวเรือนได้ปลูก พืชเศรษฐกิจจำพวกอ้อย มันสำปะหลัง และยางพารา อีกทั้งชาวบ้านโดยส่วนใหญ่ ยังนิยมหาของป่าและจับปลาในแม่น้ำมาเป็นอาหาร ที่สำคัญคือส่วนใหญ่ได้ทำงาน บริการแก่นักท่องเที่ยวที่คำชะโนด ซึ่งเป็นการใช้ทุนทางธรรมชาติและทุนทาง วัฒนธรรมมาปรับใช้ในเศรษฐกิจการท่องเที่ยว กล่าวได้ว่าสิ่งเหล่านี้ทำให้ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติในชุมชนยังคงเหนียวแน่น โดยเฉพาะความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อคำชะโนดในฐานะพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน

คำชะโนด: ภูมิศาสตร์ศักดิ์สิทธิ์

หากเดินทางจากหมู่บ้านวังทองไปทางทิศตะวันออกราว 2 กิโลเมตร เราจะถึงคำชะโนด บนทางหลวงชนบทแห่งนี้ เราจะได้พบเห็นร้านค้าของชาวบ้าน ตั้งเรียงรายอยู่ตามสองฟากถนน โดยทั่วไปแล้วร้านเหล่านี้จำหน่ายสินค้า และให้บริการแก่ผู้เดินทางที่จะไปสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คำชะโนด ตัวอย่างเช่น เครื่องบวงสรวง วัตถุมงคล อาหาร และสินค้าเบ็ดเตล็ด เมื่อใกล้ถึงจุดหมาย ปลายทางราว 1 กิโลเมตร หากมองจากทางเบี่ยงทิศตะวันออก เราจะเห็นป่า คำชะโนดแผ่กิ่งก้านขึ้นเขียวแซมตัดกับท้องฟ้าเว้งว่างอย่างเด่นชัด ลักษณะภูมิสถาน ของคำชะโนดดูคล้ายเกาะขนาดเล็กซึ่งมีพื้นที่ราว 20 ไร่ ส่วนพื้นที่รอบนอก เป็นที่ราบลุ่มบึงหนอง ซึ่งมีทั้งหมดราว 433 ไร่ ในจำนวนนี้เป็นพื้นที่ของวัด สิริสุทโธ ที่ตั้งติดประชิดกับคำชะโนดราว 38 ไร่ โดยทั้งสองพื้นที่ได้ถูกแบ่งแยก ออกจากกันด้วยคูคลองที่ห้อมล้อมตัวเกาะ แต่เชื่อมต่อกันด้วยสะพานที่มีความ ยาวกว่า 200 เมตร สะพานแห่งนี้เป็นสะพานคอนกรีตที่ตกแต่งด้วย ประติมากรรมปูนปั้นเป็นพญานาค 2 ตน เลื้อยพันมาตามราวสะพานจากป่า คำชะโนดออกสู่ประตูทางเข้าที่อยู่ข้างวัด ตรงกรอบประตูทั้งสองด้านทำเป็น นาคเจ็ดเศียรกำลังแผ่พังพาน ทำหน้าตาหะมิงค์ดินประจุดังคอยระแวดระวัง เฝ้ารักษาเกาะ สร้างความสะพรึงกลัวให้กับผู้คนที่เดินทางผ่านเส้นทางนี้

เมื่อผ่านสะพานนาคราชเข้าสู่เกาะคำชะโนด จะสัมผัสได้ถึงบรรยากาศอันเย็นเยือกของป่าเนื่องด้วยต้นไม้สูงใหญ่ปกคลุมจนแสงสว่างจากดวงอาทิตย์ไม่อาจเล็ดลอดเข้ามาภายใน อีกทั้งผืนดินยังมีลักษณะสีดําเข้มชื้นและสํกกล้นอบอวลของมูลสัตว์บางชนิด บางแห่งเป็นตาน้ำที่ผุดออกมาจนเกิดเป็นแอ่งน้ำกระจายอยู่ทั่วไป ความชุ่มชื้นของผิวดินส่งผลให้พืชพรรณในป่าเจริญเติบโตได้อย่างดี มีพันธุ์ไม้ที่หลากหลาย เช่น เตาร้าง หวาย เสี้ยว ไทร สะแก และมะเดื่อ อย่างไรก็ตาม ในหมู่แมกไม้เหล่านี้ พันธุ์ไม้ที่มีความหนาแน่นมากที่สุดในป่าคือ “ต้นชะโนด” อันเป็นพืชตระกูลปาล์มที่มีความสูงโดดเด่นกว่า 20-50 เมตร ในภูมิภาคอื่นเราอาจพบต้นชะโนดในป่าพรุแถบภาคใต้ มาเลเซีย และอินโดนีเซีย แต่ในภาคอีสานทั้งหมดเราสามารถพบต้นไม้นี้ได้ที่คำชะโนดเพียงแห่งเดียว ชาวบ้านจึงเชื่อกันว่า ต้นชะโนดเป็นต้นไม้ที่มีอายุหลายพันปีที่พญานาคประทานให้ เฉพาะที่คำชะโนดดินแดนศักดิ์สิทธิ์ในลุ่มน้ำโขงเท่านั้น ด้วยลักษณะของระบบนิเวศที่เป็นป่าต้นชะโนดและมีน้ำซับผุดออกมาจากใต้ผิวดิน ซึ่งภาษาอีสานเรียกว่าน้ำคําหรือน้ำขํา เกาะแห่งนี้จึงถูกขนานนามว่า “คำชะโนด” (Niamnapa, 2014)

ความมหัศจรรย์ประการหนึ่งที่เป็นที่โจษจันกันในหมู่ชาวบ้าน คือ คำชะโนดเป็นเกาะลอยน้ำ กล่าวคือ เมื่อถึงช่วงน้ำหลาก (ระหว่างเดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคม) น้ำจากแม่น้ำสงครามจะไหลท่วมทันล้นตลิ่งทะลักเข้ามาในท้องทุ่งและผืนแผ่นดิน เกิดเป็นป่าบุง-ป่าทาม ที่มีน้ำท่วมขัง แต่ไม่ว่าระดับน้ำจะขึ้นสูงเพียงใดก็ตาม คำชะโนดก็ยังคงลอยเด่นอยู่เหนือน้ำได้อย่างไม่มีวันจมนหาย ความลึกลับซับซ้อนของระบบนิเวศแห่งนี้จึงได้นำมาสู่การศึกษาด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งอธิบายว่าคำชะโนดเป็นป่าพรุน้ำจืด (Fresh water forest) เกิดจากการถมทับของซากพืชเป็นเวลานาน จนกลายเป็นแพขนาดใหญ่ที่สามารถปรับยกตัวตามระดับน้ำ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “สนม” เกาะลอยน้ำเช่นนี้พบได้ในดินแดนอื่นของโลกเช่นเดียวกัน ยกตัวอย่างเช่น เกาะลอยในทะเลสาบติติกากาในโบลิเวียและเปรู หรือทะเลสาบอินเลของพม่า (Tidma and Jitsak, 2002)

อย่างไรก็ตาม ในมุมมองของชาวบ้านแล้วกลับเห็นว่าการที่เกาะคำชะโนดลอยน้ำ ถือเป็นปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติที่บังเกิดจากอิทธิฤทธิ์ของพญานาคที่สถิตอยู่ในนั้นและคอยหนุนเสริมผืนแผ่นดินมิให้ล่มจมนหาย ความคิดเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงมโนทัศน์อีกระดับหนึ่งของผู้คนที่มีต่อพื้นที่ ซึ่งไม่ได้มองว่ามีความหมาย

ในทางกายภาพที่มนุษย์สามารถสัมผัส จับต้อง หรือรับรู้เชิงประจักษ์ได้ด้วยองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่มีความหมายในเชิงนามธรรมที่สัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนาซ้อนทับอยู่ด้วย ดังเช่นบางคนเชื่อว่าการเป็นสังคัมพุทธเถรวาทย่อมทำให้จักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิมีส่วนสำคัญต่อการกำหนดสร้างความหมายเพื่ออธิบายภูมิฐานฐานของโลก สภาพดินฟ้าอากาศ การเคลื่อนไหวของทุกสรรพสิ่งบนโลกและจักรวาล โดยความคิดในทางภูมิศาสตร์เช่นนี้แพร่หลายอยู่ในสังคมไทย ก่อนช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ก่อนที่ความรู้ภูมิศาสตร์แบบสมัยใหม่จะเข้ามามีอิทธิพลต่อการสร้างคำอธิบายภูมิประเทศ การสำรวจทรัพยากรและผู้คน หรือแม้แต่การสร้างแผนที่เพื่อกำหนดเส้นเขตแดนของรัฐชาติสมัยใหม่ (Winichakul, 2013)

การดำรงอยู่ของชุดความรู้ภูมิศาสตร์ในทางศาสนาแบบเดิมนั้น สะท้อนถึงความหลากหลายของสำนักผู้คนที่มติดั้งเดิมที่ เนื่องจากมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมมีความแตกต่างกันในการให้ความหมายและการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างตนกับสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่ดำรงอยู่จริงและมีในจินตนาการให้สอดคล้องกับคติเรื่องพื้นที่และเวลาของตน โดยมีจุดมุ่งหมายในการจัดการความสับสนวุ่นวาย หรืออุปสรรคในการดำเนินชีวิตให้อยู่ในกรอบโครงสร้างทางสังคม ดังนั้น พื้นที่และเวลาจึงสะท้อนถึงโลกทัศน์ของผู้คนในแต่ละสังคม (Eoseewong, 2014) ยกตัวอย่างเช่นในกรณีอาณาจักรล้านนาในอดีต ได้ก่อร่างสร้างตนมาจากชุมชนในแอ่งหุบเขาที่ผู้คนได้พึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติจากภูตอยในการดำรงชีวิต และเป็นพื้นฐานสำคัญของการเติบโตเป็นอาณาจักรในเวลาต่อมา ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติดังกล่าว ได้ก่อรูปจักรวาลทัศน์ทางศาสนาที่อิงอยู่กับภูมิศาสตร์ท้องถิ่น โดยมองว่าภูเขาเป็นสัญลักษณ์ของแกนกลางของจักรวาลและรัฐ เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อุดมไปด้วยเรื่องเล่า ตำนาน และสื่อสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ เทวดาอารักษ์ตามคติพราหมณ์ รวมถึงพระพุทธรูป รอยพระบาท และพระธาตุเจดีย์ในพระพุทธศาสนา ดังนั้นภูเขาจึงเป็นแหล่งรวมอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เหล่าผู้แสวงบุญมุ่งมาดปรารถนาที่จะเดินทางมาประกอบพิธีกรรม อีกทั้งยังเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจของกษัตริย์ล้านนาผ่านการอุปถัมภ์วัดบนภูเขา ภายใต้ภาพลักษณ์ของการเป็นธรรมราชา และการเป็นผู้ครอบครองจักรวาลในฐานะพระจักรพรรดิ (Swearer, Premchit and Dokbuakaew, 2004)

หากพิจารณาในกรณีของคำชะโนดจะเห็นได้ว่า การเป็นเกาะลอยน้ำ ทำให้มีลักษณะพิเศษที่โดดเด่นเหนือพื้นที่โดยรอบอันเป็นที่ราบลุ่มทุ่งหนอง บริเวณนี้ในอดีตจะมีสภาพเป็นป่าพรุที่บึงเต็มไปด้วยสัตว์ร้าย งู และสัตว์มีพิษชนิดต่าง ๆ ที่มีกอยุ่อาศัยในที่ชื้นแฉะ การที่มนุษย์อย่างกรายสู่พื้นที่ดังกล่าวจึงเต็มไปด้วยอันตรายถึงแก่ชีวิต ด้วยเหตุนี้ข้อห้ามเชิงปฏิบัติหรือที่ภาษาอีสานเรียกว่า “กะล่ำ” จึงถูกนำมาใช้เพื่อกำหนดเขตแดนอันศักดิ์สิทธิ์ของเหล่าภูตผีให้แบ่งแยกจากพื้นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ คำชะโนดจึงถือเป็นเขตหวงห้ามที่มนุษย์ไม่สามารถแสดงออกได้ในสภาวะปกติ แต่ต้องปรับเปลี่ยนตัวตนให้อยู่ภายใต้ควบคุมของกะล่ำ ซึ่งหากผู้ใดฝ่าฝืนจะยังให้เกิดผลร้าย แต่ในทางกลับกันหากปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดก็จะทำให้เกิดความสุขสวัสดิ์แก่ตนเองและชุมชนด้วยพลังอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในป่า ตัวอย่างของกะล่ำได้แก่ การหาของป่า ล่าสัตว์ จับปลา หรือต้มเกลือสินเธาว์ ทุกครั้งต้องบอกกล่าวขออนุญาตจากปู่ศรีสุทโธนาคนผู้เป็นเจ้าของพื้นที่ เมื่อเข้ามาในป่าคำชะโนดห้ามใส่เสื้อแดง และต้องสำรวจกิริยาอาการ ห้ามส่งเสียงดัง ด่าทอ หรือทำความสกปรกในพื้นที่ หรือห้ามกินจุเพราะถือเป็นบริวารของปู่ศรีสุทโธนาคน อีกทั้งยังเชื่อว่าหากผู้ใดกินงูจะไม่ได้เห็นพระศรีอารีย์ ซึ่งจะเป็นพระพุทธรูปเจ้าองค์ต่อไปในบรรดาพุทธศาสนา คำชะโนดนี้ชาวบ้านถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เพราะต่างก็อยากเกิดในยุคสมัยศาสนาของพระศรีอารีย์ อันเป็นสังคมที่เต็มไปด้วยความอุดมสมบูรณ์พูนสุขในอุดมคติของชาวพุทธ เรื่องเล่าเกี่ยวกับกะล่ำที่คำชะโนดถือเป็นประเภทหนึ่งของเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ (Sacred narrative) ที่เกี่ยวพันกับบุคคล สถานที่ หรือเหตุการณ์ที่เกิดจากพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ อันเป็นอุปกรณ์สำคัญอย่างหนึ่งในการแปลงความหมายทางกายภาพของพื้นที่คำชะโนดให้กลายเป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณ (Spiritual space) ที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตผู้คนและชุมชน การบอกเล่าจากรุ่นสู่รุ่นจึงกลายเป็นความทรงจำร่วมของผู้มีประสบการณ์ทางความเชื่อโดยเป็นการต่อยอดความศักดิ์สิทธิ์ให้ปรากฏขึ้นเด่นชัดกว่าพื้นที่ทั่วไปที่มีอาจมีความหมายพิเศษเช่นนี้

ความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ยังหมายถึงการดำรงอยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะสำแดงอิทธิฤทธิ์ให้ปรากฏขึ้นจริง ในแง่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงหมายถึงการเป็นจุดกึ่งกลางที่เชื่อมต่อระหว่างสองภพภูมิ คือ โลกสามัญของมนุษย์กับโลกศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้า ซึ่งมนุษย์สามารถทำได้โดยการสร้างโบสถ์ วิหาร อาคาร หรือการจัดวางสื่อสัญลักษณ์ตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น รูปเคารพ วัตถุสิ่งของต่าง ๆ โดย

สถานที่เหล่านี้จะเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมของผู้ที่มีความศรัทธาในทางศาสนา ทั้งสิ้น (Eliade, 1987) ในกรณีของป่าคำชะโนด บริเวณหลักที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมคือศาลที่ตั้งอยู่ใจกลางป่าคำชะโนด ศาลแห่งนี้มีรูปแบบเป็นอาคารทรงไทยจัตุรมุข มีบันไดทางขึ้นลง 3 ด้าน หันหน้าสู่สะพานนาคราชที่ถือเป็นประตูทางเข้าสู่คำชะโนด ดังนั้นเมื่อผู้คนเดินทางเข้ามาในป่าคำชะโนดจึงสามารถเห็นศาลได้ทันที ตัวศาลหลังปัจจุบันสร้างขึ้นราวปี พ.ศ. 2547 ภายในประดิษฐานรูปเคารพที่ทำจากปูนปั้นของพญาศรีสุทโธนาคราชและพญานาคีศรีปทุมมา ผู้เป็นมเหสี ในยามปกติรูปปั้นทั้งสองจะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีเขียวขบา เพราะมีกายเป็นพญานาคตามความเชื่อของชาวบ้าน แต่เมื่อถึงฤดูกาลเข้าพรรษาถึงออกพรรษาจะมีพิธีเปลี่ยนผ้ามาเป็นนุ่งขาวห่มขาว เพราะเชื่อกันว่าในช่วงเวลาดังกล่าวพญาศรีสุทโธและพญานาคีศรีปทุมมาจะถือศีลปฏิบัติธรรม ในแต่ละวันบริเวณลานหน้าศาลจะเต็มไปด้วยผู้คนที่มากราบไหว้ขอพร หรือระบำวงสรวงถวายเนื่องจากสำเร็จผลดังปรารถนา

นอกจากนั้นแล้ว ภายในป่าคำชะโนดยังมีสถานที่ประกอบพิธีกรรมที่บ่อน้ำ 2 แห่ง ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นทางขึ้นลงพญาศรีสุทโธนาคราชจากเมืองบาดาลสู่โลกมนุษย์ แห่งแรกคือบ่อน้ำใต้โพรงต้นมะเดื่อทางทิศตะวันออกของเกาะบริเวณนี้ตั้งอยู่ลึกเข้าไปจากพื้นที่ศาลที่ตั้งอยู่ตรงกลางเกาะ ด้วยเหตุอันเป็นที่สงบเงียบลับตาคนจึงเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมของเหล่าร่างทรง การทำสมาธิของนักพรต-ฤาษี และผู้แสวงบุญ นอกจากนี้ยังเป็นบริเวณที่ชาวบ้านนิยมมาหาวัตถุมงคล จำพวกลูกแก้ว สิ่งของ รวมถึงการขอหวย ซึ่งเชื่อกันว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะนิมิตให้เห็นด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น การขูดตามต้นไม้ ภาพถ่ายที่บ่อน้ำ หรือในขันน้ำมนต์ในส่วนแห่งที่สองเป็นบ่อน้ำทางทิศเหนือของเกาะเรียกว่า “บ่อล่างแก้ว” โดยคำว่า “ล่าง” ภาษาอีสานหมายถึงบ่อน้ำ เนื่องจากน้ำในบ่อใสสะอาดประดุจดังแก้วมณีชาวบ้านจึงนำมาเป็นนามเรียกขานสถานที่แห่งนี้ น้ำในบ่อล่างแก้วถือเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนนำไปดื่ม อาบเพื่อรักษาโรค หรือประพรมในบ้านเรือนเพื่อความ เป็นสิริมงคล ความเชื่อถือดังกล่าวไม่เฉพาะแต่ในระดับท้องถิ่นเท่านั้นเพราะ ความสำคัญของบ่อน้ำแห่งนี้ยังปรากฏในรัฐพิธี โดยถูกคัดเลือกเป็นแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ประจำจังหวัดอุดรธานี ร่วมกับบ่อเสวยในเมืองโบราณหนองหานน้อย อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี ในการนำน้ำศักดิ์สิทธิ์เข้าร่วมงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 5 รอบของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9

ณ มณฑลพิธิ์ทองสนามหลวง กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2530 (Jandrabang, Interview, 15 June 2016)

จะเห็นได้ว่า ในมุมมองของคนท้องถิ่นแล้ว “คำชะโนด” มีความหมายในเชิงภูมิศาสตร์ศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากมีรูปลักษณะโดดเด่นแปลกตากว่าพื้นที่ทั่วไปรายรอบ อีกทั้งยังได้ถูกแบ่งแยกออกจากความเป็นปกติสามัญด้วย “กะลา” ที่เป็นกฎควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์เมื่อเข้าสู่พื้นที่ โดยแนวคิดภูมิศาสตร์ทางศาสนาเช่นนี้ย่อมแตกต่างจากความรู้ภูมิศาสตร์สมัยใหม่ที่แพร่หลายในปัจจุบัน ดังนั้น การที่ความคิดนี้ยังทรงพลังอยู่ในท้องถิ่นจึงควรพิจารณาถึงจักรวาลทัศน์อันเป็นชุดระบบความคิดที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่แวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคติความเชื่อเรื่องพญานาคที่เป็นกลไกในการควบคุมความคิดอ่านของผู้คนในสังคม

นาคาคติ: จักรวาลวิทยาของผู้คนคำชะโนด

แทมไบท์ (Tambiah, 1970) กล่าวถึง ลักษณะของพุทธศาสนาพื้นบ้านในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่บรรจุอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งถือเป็นสารัตถะสำคัญของพระพุทธศาสนา ส่วนที่สองคือเป็นปรัมปราคติอันว่าด้วยเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ที่ปรากฏอยู่ในนิทานชาดก เรื่องเล่าอดีตชาติของพระพุทธเจ้าดังที่มีอยู่ในบางส่วนของพระไตรปิฎก และมีอยู่ในนิทานพื้นบ้านที่ดัดแปลงขึ้นใหม่ในแต่ละท้องถิ่นที่พุทธศาสนาแผ่เข้าไปถึงในส่วนของปรัมปราคติดังกล่าวนี้เองที่สะท้อนถึง “จักรวาลวิทยา” ในทางศาสนา อันเป็นกรอบความคิดของพุทธศาสนิกชนในการอธิบายระเบียบของโลกทั้งหมด ทั้งในเชิงพื้นที่ เวลา วัตถุสิ่งของ การเคลื่อนไหวเป็นไป และปรากฏการณ์ต่าง ๆ รวมถึงการให้ความหมายของคุณค่าทางจริยธรรม

จักรวาลวิทยาของคนอีสานตามข้อเสนอของแทมไบท์นั้น ได้ถูกจัดให้อยู่ในกรอบของโลกไตรภูมิตามแบบสังคมพุทธเถรวาททั่วไปที่แพร่หลายอยู่ในศรีลังกา พม่า และไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำราไตรภูมิพระร่วง หรือไตรภูมิภคของพระยาสิทธิไทยที่อ้างว่าเขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1888 และเป็นต้นฉบับเดิมที่ถูกถ่ายทอดแพร่หลายไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ ในไทย เนื้อหาของไตรภูมิจะว่าด้วยการมีอยู่ของแดนภูมิทั้ง 3 คือ 1) กามภูมิอันเป็นที่อยู่ของสัตว์นรก มนุษย์ และสวรรค์ชั้นล่างสุด จัดเป็นภูมิที่ยังมีความลุ่มหลงในทางโลกย์ 2) รูปภูมิอันเป็นสวรรค์ชั้นถัดขึ้นไปอันเป็นที่อยู่ของพรหม ซึ่งเป็นผู้ที่ไม่มีความรู้สึกทางโลกย์ 3) อรูปภูมิ

อันเป็นที่สถิตของพรหมชั้นสูง เป็นขอบเขตดินแดนที่ไว้ตัวตนและความรู้สึกใด ๆ นอกจากนี้ไตรภูมิยังได้ให้ความสำคัญกับเขาพระสุเมรุในฐานะแกนกลางของจักรวาล อันเป็นที่ประทับของพระอินทร์ประมุขของเหล่าทวยเทพ ถัดออกมาแวดล้อมเป็นเทือกเขาสัตตบริภณทั้ง 7 ต่อด้วยทวีปทั้ง 4 ที่อยู่รายล้อม คือ อุตตรกุรุทวีปตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ปุพพวิเทหทวีปตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก อปรโคยานทวีปตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก และชมพูทวีปตั้งอยู่ทางทิศใต้ การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของทุกสรรพสิ่งในจักรวาลแห่งไตรภูมิล้วนดำเนินไปภายใต้เงื่อนไขของบุญหรือกรรมของบุคคลที่ได้เคยกระทำมาก่อน

นอกจากนี้ แทมโบห์ ยังคิดว่าลักษณะเฉพาะถิ่นของความเชื่อดั้งเดิมยังมีอิทธิพลในสังคมอีสาน คือ การนับถือผีบรรพชนและเทวดาอารักษ์ ความเชื่อเรื่องขวัญและวิญญาณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคติเรื่องนาคที่ปรากฏให้เห็นร่องรอยอยู่ทั่วไปเป็นเรื่องปกติในตำราทางศาสนาของท้องถิ่น กล่าวคือ ในจักรวาลแบบพุทธนั้น นาคจะถูกดึงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่ง มีสถานะกึ่งเทพที่มีรูปลักษณะเป็นงูใหญ่ ราชานาคคือท้าววิรุฬปักข์เป็นหนึ่งในสี่ท้าวจตุโลกบาล อันเป็นเทวดาผู้รักษาโลกที่ประทับอยู่ ณ เชิงเขาพระสุเมรุ ในส่วนวิมานอันเป็นอยู่ของนาคนั้นตั้งอยู่ใต้ผืนโลก ในจุดที่คำจุนฐานรากของเขาพระสุเมรุ รวมถึงอาศัยอยู่ในมหาสมุทรแหล่งน้ำบนโลกมนุษย์อีกด้วย นอกจากนี้ นาคยังเป็นผู้โปรดปรานในบรรดาพุทธศาสนา มีอิทธิฤทธิ์ลดบันดาลฟ้าฝนและความอุดมสมบูรณ์ให้กับผืนแผ่นดิน แต่ในอีกด้านหนึ่ง นาคจะเป็นผู้ที่โหดร้ายพร้อมจะจู่โจมเข้าหาศัตรู หากถูกกระตุ้นให้โกรธเกรี้ยว (Tambiah, 1970)

การผนวกคติเรื่องนาคและผีบรรพชนของคนพื้นเมืองให้เข้ามาอยู่ในกรอบโครงของโลกไตรภูมิเช่นนี้ย่อมทำให้ไม่เห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงจักรวาลวิทยาในมุมมองของคนพื้นเมืองที่ยึดโยงกับศาสนาพื้นบ้านเป็นหลัก จึงทำให้มองไม่เห็นถึงการสร้างความหมาย การต่อรอง และคัดสรรระบบคุณค่าวัฒนธรรมจากภายนอกให้เข้ามารวมไว้ ซึ่งในที่นี้ จะนำตัวอย่างคติเรื่องการนับถือพญานาคของผู้คนท้องถิ่นคำชะโนดมาพิจารณา

ผีเจ้าปู่ศรีสุทโธนาถ: จักรวาลคติของคนคำชะโนดในระหว่างทศวรรษ 2480 ถึงทศวรรษ 2500

นาคาคติเป็นความเชื่อพื้นเมืองที่ดำรงอยู่ในสังคมอีสานและลาว มีลักษณะนามเรียกขานต่างกันออกไป คือ นาค พญานาค งู หรือเงี้ยว ซึ่งมีความหมายโดยรวมว่างูใหญ่หรือราชาแห่งงู ในระยะแรกผู้คนในละแวกนี้ต่างยกย่องนาคในฐานะดวงวิญญาณของผู้สร้างสรรค์ ผู้ให้กำเนิดแม่น้ำ ขุนเขา ที่ลุ่มหนอง และเนรมิตบ้านเมืองจนเกิดเป็นแคว้นต่าง ๆ ขึ้น เช่น อาณาจักรกัมพูชา หงสาวดี หรือนครเวียงจันทน์ที่มีตำนานเล่าว่าเกิดจากอำนาจฤทธิ์ของเหล่านาคาคาทั้งสี่เรื่องราวของนาคในฐานะผู้ให้กำเนิดที่รู้จักกันดีในหมู่ชาวพื้นเมือง คือ การเกิดขึ้นของแม่น้ำโขง ดังที่ปรากฏในตำนานพระธาตุพนมที่เรียบเรียงขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช กษัตริย์ลาว เมื่อ พ.ศ. 2181 ว่าเมื่อครั้งปฐมกัลป์มีพญานาคสองตนเป็นเพื่อนรักอาศัยอยู่ร่วมกัน ณ บริเวณดินแดนหนองแสงทางตอนใต้ของประเทศจีนในปัจจุบัน คือ หนองมูลนาคและพินทโยนกวดินาค โดยนาคทั้งสองได้ให้สัญญะว่าจะแบ่งปันอาหารให้กันเสมอ วันหนึ่งหนองมูลนาคได้ช้างมาก็แบ่งให้พินทโยนกนาคครึ่งหนึ่ง ส่วนอีกครั้งเก็บไว้กินเอง วันต่อมาพินทโยนกวดินาคได้แม่น้ำมีเนื้อเพียงน้อยนิดแต่ก็แม่น้ำใจแบ่งปันให้หนองมูลนาคอย่างที่เคยทำมา เมื่อหนองมูลนาคได้รับเนื้อเม่นจากสหยาภินิกเคียดแค้น ต้าทอต่อว่าพินทโยนกนาคว่าเห็นแก่ตัวเก็บเนื้อสัตว์ไว้กินเพียงคนเดียว จึงเกิดทะเลาะวิวาทขบถกัน ทำให้น้ำในหนองขุนมัวจนปลา จระเข้ เต่า และสัตว์อื่นไม่สามารถอยู่อาศัยได้ เหตุการณ์นี้ล่วงรู้ไปถึงพระอินทร์ที่ประทับบนสรวงสรรค์ จึงได้ลงมาขับไล่ นาคทั้งสองและบริวารให้ไปอยู่ที่อื่น นาคทั้งหมดจึงได้เลื้อยคุดักออกจากหนองแสงลงมาทางใต้จนเกิดเป็นแม่น้ำโขง จากนั้นได้เลื้อยแยกกันไปคนละทิศละทางจนเกิดลำน้ำสาขาขึ้น คือ ชีวายนาคทำให้เกิดแม่น้ำสายหนึ่งขึ้นในลาวด้วยเหตุที่โขงคุดันดินแผ่นดินจนเกิดแม่น้ำอุรังคนทีหรือแม่น้ำอุรหนองมูลนาคเลื้อยมาทางใต้ทำให้เกิดแม่น้ำมูลในภาคอีสาน ส่วนพินทโยนกวดินาคเลื้อยแยกออกมาทางหนองวันตก ทำให้เกิดแม่น้ำโขงหรือแม่น้ำปิงในภาคเหนือของไทย (Mahasarakham Teacher's College, 1978)

โครงเรื่องตำนานน้ำโขงดังกล่าวได้แพร่หลายอยู่ทั่วไปในแถบลาว อีสาน และภาคเหนือของไทย แต่มีรายละเอียดที่ต่างกันออกไปบ้างในเรื่องของชื่อพญานาคและชื่อแม่น้ำที่เกิดจากอิทธิฤทธิ์ของนาค เช่น ตำนานสุวรรณโคฒาคา

อันเป็นเมืองโบราณแถบจังหวัดเชียงราย เล่าถึงการทะเลาะวิวาทของพญาสุตตนาคน และพญาศรีสุตตนาคน จนเป็นเหตุให้เกิดห้วย หนอง และที่ลุ่มบางบึงต่าง ๆ ขึ้นใน แถบอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย (The Fine Arts Department, 1939) แต่ที่สำคัญคือ ในสำนวนของคณอีสานได้กล่าวถึงกำเนิดน้ำโขงที่เกี่ยวพันกับที่มา ของ “คำชะโนด” โดยเล่าถึงการทะเลาะวิวาทของนาคสองตนซึ่งอาศัยอยู่ที่ หนองแสงทางตอนเหนือของลาว คือ พญาสุวรรณนาคและพญาศรีสุทโธนาคน จนต้องเดือดร้อนถึงพญาแถน (บางสำนวนเรียกว่าพระอินทร์) ให้มาช่วยไกลเกลี่ย ด้วยการให้นาคสองตนแข่งขันกันสร้างแม่น้ำ หากผู้ใดสร้างแม่น้ำเสร็จก่อน จะได้รับปลาบึกเป็นรางวัล ฝ่ายพญาศรีสุทโธนาคนเมื่อได้นัดดังนั้นจึงเร่งรีบคุ้ยควัก เป็นทางน้ำลงไปทางใต้ เมื่อเจอภูเขาหรือสิ่งกีดขวางก็ทะเลาะล้างเป็นร่องน้ำ จนหมดสิ้น แม่น้ำของศรีสุทโธนาคนจึงสร้างเสร็จก่อน และมีลักษณะคดโค้งเก้งก้าง ตามแนวหุบเขาลุ่มภู เหตุดังนั้นคนพื้นเมืองจึงเรียกว่า “แม่น้ำโขง” ส่วนพญา สุวรรณนาคได้ค่อย ๆ สร้างแม่น้ำด้วยความพิถีพิถันจนเกิดทางน้ำที่ไหลเป็นเส้นตรง สม่่าเสมอ คนภายหลังเรียกว่า “แม่น้ำน่าน” ที่ไหลผ่านภาคกลางของไทย เมื่อศรีสุทโธนาคนเป็นฝ่ายชนะจึงได้รับรางวัลจากพญาแถนเป็นปลาบึก และเส้นทาง ขึ้นลงจากโลกบาดาลสู่แดนแดน 3 แห่ง คือ พระธาตุหลวง หนองคันแพเสื่อน้ำ ที่เวียงจันทน์ และพรหมประกายโลก หรือ “คำชะโนด” อีกแห่งหนึ่ง (Rueangnarong, 2009) ด้วยเหตุดังนั้น คำชะโนดและทางขึ้นลงอื่น ๆ จึงถือเป็นอาณาเขตของ ปุศรีสุทโธ และปลาบึกจึงถูกถือว่าเป็นปลาพญานาค ทั้งสองจึงมีความศักดิ์สิทธิ์ ตามความเชื่อของคนท้องถิ่น และการที่จะมนุษย์จะกระทำกรอันใดจึงต้องทำพิธี บอกเจ้าภูมิผู้เป็นเจ้าของก่อนทุกครั้ง

ปรัมปราคติเช่นนี้ไม่มีใครรู้ว่าเริ่มต้นขึ้นเมื่อใด แต่การผลิตซ้ำตำนาน ผ่านเรื่องเล่า พิธีกรรม หรืองานเขียนปรากฏขึ้นอย่างต่อเนื่อง เป็นสิ่งที่บ่งชี้ถึงสำนึก ของผู้คนที่อธิบายความเชื่อเหนือธรรมชาติว่าเป็นต้นกำเนิดของฐานทรัพยากร อันเป็นต้นเค้ารากเหง้าของบรรพชน และความเป็นมาของสถานที่สำคัญ ดังนั้น ในการรับรู้ของคนท้องถิ่นจึงถือว่า ทุกดินแดนมีภูมิเจ้าที่ ซึ่งมีอาณาเขตแบ่งแยก จากกัน แต่มีความสัมพันธ์กันภายใต้โครงสร้างที่ได้จัดลำดับสูงต่ำตามสถานะของผี ที่ขึ้นอยู่กับอำนาจและบทบาทที่มีต่อมนุษย์ ในตำนานขุนบรมที่เรียบเรียงขึ้นใน รัชสมัยของวิสุทธาธิปัตติ (พ.ศ. 2044-2063) ได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดจักรวาล วิทยาของกลุ่มชนไทลาวในระยะแรก อันประกอบไปด้วย 2 โลกที่แบ่งแยกออกจาก

กันแต่มีความสัมพันธ์กัน คือ โลกที่อยู่อาศัยของมนุษย์กับโลกของวิญญาณอันเป็นภพภูมิหลังความตาย แดนหลวงที่สถิตอยู่สรวงสวรรค์มีอำนาจสูงสุด เป็นผู้สร้างโลกและให้กำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษย์ พร้อมทั้งส่งแผ่นฟ้าลงมาเกิดเป็นขุนบรมให้ปกครองบ้านเมือง สอนให้มนุษย์รู้จักการทำมาหากิน ตำนานดังกล่าวได้นัยยั่วว่าความเจริญรุ่งเรืองใด ๆ จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์เคารพเชื่อฟังแดน ดังที่แดนกล่าวเตือนมนุษย์ว่า “กินเข้าไปบอกนายกินนายให้บอกแก่แดน กินขึ้นก็ให้ส่งซากินปลา ก็ให้ส่งรอยแก่แดน” (The Fine Arts Department, 1941) ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้เกิดประเพณีไหว้ผีฟ้าผีดินของชาวลาวหลวงพระบางในช่วงเทศกาลสงกรานต์ทุกปี นอกจากนี้แล้ว คนอีสาน-ลาว ยังมีความเชื่อในการนับถือผีอื่น ๆ ในระดับรองลงมา คือ ผีดำหรือผีบรรพบุรุษเป็นบุคคลที่สร้างบ้านแปงเมือง เมื่อตายไปคนทั้งหลายจึงยกย่องเป็นผี เช่น ปู่เอยย่าเอย ปู่ไย่าไยในลาว รวมถึงผีนาคราก็จัดเป็นประเภทนี้ ส่วนผีมหัศจรรย์หรือผีหลักเมืองเป็นผีที่ปกป้องคุ้มครองบ้านเมือง ถ้าหากเป็นในระดับหมู่บ้านเรียกว่าหลักบ้านหรือ “ป้อบ้าน” อันหมายถึงสะดือบ้าน (Thammawatra, 1985)

จากการสัมภาษณ์ผู้คนในหมู่บ้านวังทอง ผู้คนส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาวที่ต่างมีความเชื่อเรื่องผีมาแต่เดิม เมื่อมาตั้งหมู่บ้านในพื้นที่ลุ่มป่าทุ่งทามแวดล้อมด้วยลำห้วยและแม่น้ำสงครามอยู่ใกล้เคียง จึงมีความเชื่อในเรื่องปู่เจ้าศรีสุทโธนาครและผีเจ้าภูมิเจ้าหนองตนอื่น ๆ เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะช่วงแรกตั้งหมู่บ้านราวทศวรรษ 2480 ถึงทศวรรษ 2500 ยังไม่มีวัดตั้งอยู่ในเขตหมู่บ้านพบแต่เพียงร่องรอยของพระธาตุเจดีย์ที่วัดป่าดอนธาตุ (ภายหลังตั้งเป็นวัดป่าพุทธยาเมื่อปี พ.ศ. 2551) ห่างจากหมู่บ้านไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือราว 2 กิโลเมตร และอีกแห่งคือเจดีย์วัดธาตุเก่าอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ราว 1 กิโลเมตร ชากปรักหักพังร้านนี้ได้แสดงให้เห็นว่าบ้านวังทองอาจเป็นพื้นที่เคยเป็นชุมชนที่นับถือพระพุทธศาสนามาก่อน แต่เมื่อชุมชนมาตั้งนั้นได้กลายเป็นที่ตั้งหอเจ้าศาลผีที่ชาวบ้านเช็ดขยาดหวาดกลัวจนไม่กล้าย่างกรายเข้าใช้ประโยชน์จากพื้นที่นี้ นอกจากนั้นแล้ว จากคำบอกเล่าของนางคำเปลี่ยน ศิริมนไชย ซึ่งเป็นหญิงสูงอายุที่เกิดและเติบโตในหมู่บ้านวังทองได้กล่าวว่า บริเวณทางสี่แพร่งกลางหมู่บ้านเคยมีหลักบ้านหรือป้อบ้านมาก่อน มีลักษณะเป็นเสาไม้ทรงกลมทำจากไม้คูณสูงราว 1.5-3 เมตร ชาวบ้านเรียกว่า “ปู่แสนคำ” เป็นผีดูแลภายในหมู่บ้านส่วนผีที่ดูแลทุ่งทามทางทิศตะวันออกจนติดชายฝั่งลำน้ำสงคราม คือ เจ้าปู่ศรีสุทโธนาคร

ที่มีศาลตั้งอยู่บริเวณเกาะคำชะโนด ตามความเชื่อของชาวบ้านนั้น เจ้าปู่ศรีสุทโธ
ถือเป็นผีที่ใหญ่ที่สุดเหนือผีตนอื่น มีอาณาเขตปกครองหลายหมู่บ้านในแถบนี้
(Sririmonchai, Interview, 21 August 2016)

แต่เดิมพิธีเลี้ยงปู่ศรีสุทโธที่บ้านวังทองจัดในวันขึ้น 3 ค่ำเดือน 3 คือ
ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี ก่อนการแผ้วถางไร่นาและการต้มเกลือสินเธาว์
จะเริ่มต้นขึ้น โดยถือเอาฤกษ์ที่เรียกว่า “เดือนสามออกใหม่สามค่ำ” เป็นวันแรก
ของปีที่ฟ้าร้องฝนตกจึงถือว่าเป็นวันที่ท้องฟ้าไขประตุน้ำฝน ในวันดังกล่าวจะเกิด
ปรากฏการณ์มหัศจรรย์ที่เรียกว่า “กบบมีปาก นากบมีอู๊ซ หั่วสิงโคสือออกดอก”
มีความหมายว่ากบจะมีเอียง ๆ หุ้มภายในปากทำให้กินสัตว์ใด ๆ ไม่ได้เช่นเดียวกับ
ตัวนากจะไม่กินอาหารและไม่ขับถ่าย และเป็นวันที่หั่วสิงโคหรือตะไคร้จะออกดอก
(Pilalai, Interview, 30 January 2017) ทั้งหมดย่อมเป็นสัญญาณจากธรรมชาติ
บ่งบอกถึงการเริ่มต้นฤดูกาลใหม่ ชาวบ้านอีสานจึงนิยมเลี้ยงผีหรือบูชาพระแม่
ธรณีในวันดังกล่าว นอกจากนี้สำหรับผู้ที่คำชะโนดแล้ว วันขึ้น 3 ค่ำเดือน 3 เป็น
วันที่โลกมนุษย์เชื่อมโยงกับอีกภพภูมิหนึ่งซึ่งมีอำนาจเหนือขึ้นไป
และเป็นโลกของภูตผีวิญญาณ เป็นแดนของนาค หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย
การเลี้ยงผีด้วยโภชนาอาหารและการจุดบั้งไฟจึงเป็นการสื่อสารโดยตรงต่อเจ้าปู่
ศรีสุทโธ เพราะเชื่อว่าโลกมนุษย์และแดนนาคชิดใกล้กันมากที่สุดในวันดังกล่าว
ในความคิดค่านึงของหมู่ผู้ศรัทธานาค โลกของนาคจะถูกขบเน้นว่าเป็นโลกที่อยู่
ตรงกันข้ามและมีอำนาจเหนือโลกมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ไม่อาจเทียบเทียมและจำต้อง
สยบยอม ยกเว้นแต่ในชีวิตรหลังความตายเท่านั้นที่มนุษย์จะเข้าถึงภพภูมิของนาค
หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ดังปรากฏในนิทานผาแดงนางไอ่ เรื่องเล่าโคกนาฏกรรม
ความรักระหว่างท้าวผาแดงแห่งเมืองผาโพงกับนางไอ่คำธิดาพญาขอมที่ไม่อาจ
สมหวัง เนื่องจากพญาศรีสุทโธนาครีธแค้นที่ชาวเมืองฆ่ากระรอกเผือกอันเป็น
ร่างแปลงพญานาคพังคีผู้เป็นลูกชายของตน จึงนำพละนาจากบาดาลขึ้นมาถล่ม
เมืองพญาขอมจนล่มกลายเป็นหนองหาน (มีทั้งสำนวนที่ว่าคือหนองหานกุมภวาปี
จังหวัดอุดรธานี และหนองหานหลวง จังหวัดสกลนคร) จากนั้นจึงตามไล่ล่าท้าว
ผาแดงกับนางไอ่คำจนถึงแก่ความตาย ในท้ายที่สุดท้าวผาแดงได้กลายเป็นผีมี
ฤทธิ์เดชพอ ๆ กับนาค จึงได้ตามไปแก้แค้นพญาศรีสุทโธถึงแดนนาค เตือนรื้อจนถึง
พระอินทร์ต้องมาระงับเหตุวิวาทจนสงบลง ดังความว่า

วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2563)

“[ท้าวผาแดง]ตายไปเป็นผีมีฤทธิ์มีเดช เก่งเกินเหตุในด้านเมืองผี มีฤทธิ์กล้าแข็งกว่ามนุษย์ ไปได้อยู่พาพวกทหาร ไปจัดการพวกนาคใต้ต่ำ พวกผีหน้าตะพืด ตะพือ แตกหัวือ ๆ ลงไปเมืองนาค ไผ่ก็หากลิไปเอาชัย บุกเข้าไปบาดาลสีแตก สุธโธแปลกแมนไผมานำ คงแมนบาผาแดงนำสู้ ทั้งสองหมู่มีฤทธิ์เสมอกัน บมอันใด สิบได้สิ้น พาพลหมื่นสู้รบสงคราม บมมีขามไผ่มั่นกล้าเก่ง ไผ่กระเร่งทหารของตน ยกไพรพลสู้กันสนั่น จนเกิดหวั่นฮอตท่านพระอินทร์ พอได้ยินสงครามสองสู้ ทั้งสองหมู่ต่างมีฤทธิ์ ทั้งพวกผีและพวกทั้งนาค คันลืหากให้สู้ให้เสีย ยอดนักเลงบมไผ่ย่าน เมืองและบ้านสิหม่นสีพัง บ่เหลือหยิ่งฉิบหายวายวอด มิสิจอดบาปฮ้ายอิทธิล ทำฤทธิ์จากเทวราช อย่างขนาดลงมาห้ามปราม ห้ามสงครามสองร่างสองฝ่ายเว้งง่าย ๆ ให้เลิกรบกัน ทั้งสองอันจ่อย่ำทำบาป...” (Pethdee and Pronsawat, 2002)

ด้วยเกรงกลัวอำนาจฤทธิ์ของพญานาคตามที่ปรากฏในตำนาน ชาวบ้านที่รายล้อมคำชะโนด รวมถึงที่อยู่อาศัยในพื้นที่ลุ่มหนองรายรอบหนองหานกุมภวาปี และหนองหานสกลนครจึงนิยมจุดบั้งไฟในพิธีเลี้ยงผีนาคหรือผีประจำหนองน้ำ เพื่อขอความคุ้มครองจากวิญญาณที่ประจำอยู่ในที่แห่งนั้น บั้งไฟที่ถูกจุดขึ้นจึงเป็นพาหะในการสื่อสารขอพรของมนุษย์ไปยังดวงวิญญาณผู้ปกปักรักษา ผู้อยู่เหนือทุกสิ่งอย่างในโลกที่ตรึงกันข้ามแต่โอบล้อมธรรมชาติและสังคม (Tambiah, 1970) อย่างไรก็ตาม เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามามีอิทธิพลมากขึ้นในหมู่บ้าน มูลเหตุของการเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธนาครในวันขึ้น 3 ค่ำเดือน 3 ได้ถูกแก้คำอธิบายว่าเป็นช่วงเวลาที่พักพิบาลหรือโลกของนาค เมืองมนุษย์ และสรวงสวรรค์เชื่อมโยงหากัน เปิดเส้นทางให้ศรีสุทโธนาครเที่ยวท่องไปทั่วสามภพภูมิ โดยมีคำชะโนดเป็นประตูเชื่อมทั้งภูมิทั้งสาม อันเป็นร่องรอยความเชื่อที่แสดงถึงการรับแนวคิดจักรวาลแบบไตรภูมิในคติพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนาในระยะแรก แต่ถูกปรับให้สอดคล้องกับนาคาคติที่มีมาแต่เดิม และทำให้สถานะผีนาคกลายเป็นเพียงแค่มนุษย์ที่ดัดจริตในสามภพภูมิ

พญาศรีสุทโธโพธิสัตว์: จักรวาลคติของผู้คนคำชะโนดในระหว่างทศวรรษ 2510 ถึงทศวรรษ 2550

เราอาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงจักรวาลทัศน์ทางศาสนาครั้งสำคัญ ของชาวบ้านวังทองนั้นเกิดขึ้นราวทศวรรษ 2510 ท่ามกลางบรรยากาศของสงครามแย่งชิงมวลชนในพื้นที่ชนบทระหว่างระบอบราชการไทยกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่ง

ประเทศไทย (พท.) โดยมีเขตป่าเขาของแอ่งสกลนครเป็นบริเวณพื้นที่ยุทธศาสตร์แห่งสำคัญของการยื้อแย่งมวลชนครั้งนี้ รวมถึงบ้านวังทองและชุมชนที่อยู่รายรอบด้วย เนื่องจากผู้ร่วมขบวนการคอมมิวนิสต์ได้ยึดคำชะโนดและป่าโดยรอบเป็นฐานที่มั่น โดยมีฐานกองกำลังจากชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียง คือ บ้านม่วง บ้านศรีเมือง บ้านจันทร์ และบางส่วนของบ้านวังทอง ในขณะที่ตัวหมู่บ้านวังทองนั้นทางราชการไทยได้จัดตั้งกองทหารจำนวนหลายร้อยนายเข้ามาประจำ จากนั้นกองทหารได้ร่วมกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองสร้างถนน โรงเรียน และพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ในขณะที่เดียวกันก็คอยตรวจตราและปราบปรามชาวบ้านผู้ที่ต้องสงสัยว่าเข้าร่วมกับขบวนการคอมมิวนิสต์ นอกจากนี้ รัฐไทยยังได้พยายามหาทางเข้ามาครอบงำเชิงอุดมการณ์ ซึ่งเป็นกระบวนการที่สืบเนื่องมาตั้งแต่การสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยพยายามลดทอนความเชื่อของคนพื้นเมืองที่มีอยู่เดิมให้หันมาภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย รวมทั้งในการปฏิรูปคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 ซึ่งได้มีการออกกฎระเบียบให้พระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานละทิ้งฮีต “พระคองลาว” และให้ใช้ธรรมเนียมปฏิบัติยึดคำสอนทางศาสนาแบบ “พระคองไทย” ขึ้นตรงต่อมหาเถรสมาคมที่กรุงเทพฯ (Pujungkato, 1993)

ในช่วงเวลาเดียวกับการดำเนินภัยคอมมิวนิสต์ในช่วงทศวรรษ 2500 นั้น การเผยแพร่วัฒนธรรมยุตินิกายในนามของศาสนาของรัฐก็ได้ส่งเสริมให้พระภิกษุเข้ามาจำพรรษาใกล้กลุ่มคนให้มานับถือพระพุทธศาสนา ละทิ้งความเชื่อและอุดมการณ์ทางการเมืองนอกรีตที่ถูกมองว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ อย่างไรก็ตาม ในงานศึกษาของ Meethaisong (2016) กล่าวว่าแม้พระสงฆ์สายวัดป่าบางส่วนที่มีได้เน้นปฏิบัติศาสนกิจตอบสนองรัฐ อีกทั้งยังมีแนวโน้มขัดแย้งกับกลุ่มพระสงฆ์ที่สนับสนุนรัฐ โดยพระสงฆ์สายวัดป่ากลุ่มนี้ คือ พระอาจารย์เสาร์ กันตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระมหาบัว ญาณสมปนโน ซึ่งได้เลือกวัตรปฏิบัติด้วยการรุดงค์รอนแรมยาตราไปในเขตป่าเขาเพื่อฝึกวิปัสสนากรรมฐาน ละทิ้งกิเลส และมุ่งสู่นิพพาน เมื่อพระปาสายนี้เดินทางไปยังแห่งหนตำบลใดก็ได้ตั้งวัด มีผู้คนมาอาศัยอยู่รวมกันเป็นชุมชน มีลูกศิษย์ลูกหาเป็นจำนวนมากทั้งในและนอกภาคอีสาน การเน้นปฏิบัติธรรมในเขตป่าเขาทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าพระสงฆ์กลุ่มนี้เป็น “ผู้มีบุญ” ที่มีอำนาจพิเศษในการกำราบผีชั่วร้ายหรือเปลี่ยนผีร้ายให้มานับถือพระพุทธศาสนา มีวิชาอาคมในการรักษาอาการเจ็บป่วย และมีความสามารถในการประกอบพิธีกรรมในทางโลกอย่างเช่น

การทำพิธีขอฝนหรือการปิดรังควานต่าง ๆ คุณสมบัติเหล่านี้ในด้านหนึ่งจึงทำให้ความเชื่อดังกล่าวตกต่ำลงไปในหมู่บ้านให้ลดลง แต่ในด้านหนึ่งก็เป็นช่องทางให้ความเชื่อดั้งเดิมที่มีต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติยังคงอยู่ (Hayashi, 2011)

วัดโนนสว่าง คือพุทธสถานแห่งแรกของบ้านวังทองตั้งขึ้นในช่วงทศวรรษ 2510 แต่ก็ไม่สามารถระบุปีที่สร้างขึ้นได้แน่นอน เนื่องจากได้มีการย้ายที่ตั้งวัดหลายครั้งในความทรงจำของชาวบ้าน เหตุผลสำคัญของการย้ายวัดเนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่าผีไม่พอใจเลยทำให้ “พระอยู่ได้ พระสัณนิเทศ เลยต้องย้ายวัด” อันเป็นร่องรอยความขัดแย้งระหว่างลัทธิการบูชาผีและพุทธศาสนาที่เข้ามาใหม่ในความคิดของชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม เมื่อปฏิบัติการของพระพุทธศาสนาในหมู่บ้านถูกขับเคลื่อนโดยความร่วมมือระหว่างพระสงฆ์กับกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู และเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมือง ทำให้วัดถูกนำมาใช้ร่วมกับการพัฒนาหมู่บ้านตามแนวทางของรัฐ ผลก็คือเขตทุ่งพามป่ารกชัฏที่เคย “เข็ดขวง” ด้วยอำนาจแห่งผีจึงถูกพระสงฆ์ หมอธรรม หรือผู้มีวิชาอาคมใช้อำนาจแห่งพุทธคุณขับไล่ เพื่อเปิดทางให้สิ่งปลูกสร้างในยุคสมัยแห่งการพัฒนาได้ผุดเกิดขึ้น มีการสร้างสถานที่ราชการ โรงเรียน สถานอนามัย รวมถึงเกิดการขยายพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่เกษตรกรรมตามแนวนอนที่ตัดผ่านเข้าไปในเขตป่าดง ดังนั้นจึงมีเรื่องเล่าที่ว่าสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้ บางแห่งได้สร้างทับตัดผ่านเขตพื้นที่ป่าช้าเก่า และหอเจ้าหอผีที่มีมาแต่เดิม

การจัดการพื้นที่ทางกายภาพดังกล่าวมีผลอย่างเห็นได้ชัดต่อการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้านวังทอง โดยเฉพาะในการย้ายเสาหลักบ้าน “ปู่คำแสน” ที่เดิมตั้งอยู่กลางสี่แยกในหมู่บ้านให้เข้าไปตั้งไว้ภายในวัดโนนสว่างภายหลังตั้งวัดขึ้นได้ไม่นาน ทำให้ “ปู่คำแสน” เปลี่ยนสภาพจากผีที่เคยปกครองหมู่บ้านกลายเป็นเพียงพระภูมิประจำวัดที่มีอำนาจดูแลเฉพาะอาณาเขตวัดเท่านั้น การที่วัดมีภูมิเจ้าที่คอยรักษาปกป้องอาณาเขตนั้นก็ไม่ใช่พิจารณาแต่เพียงว่าเป็นการลดทอนสถานะของผีจากการเป็นเจ้าของพื้นที่เดิมมารับใช้พระศาสนา แต่เป็นเพราะคุณสมบัติอันโดดเด่นของผีที่เป็นผู้มีฤทธิ์พิเศษในการปิดป่าภยันตราย จึงทำให้ผีได้รับการนับถือน้อยลงอยู่ในพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ดังนั้นก่อนการเริ่มงานบุญหรือกิจกรรมใด ๆ จึงต้องจัดพิธีบอกกล่าว ดังจะเห็นได้ว่าในบุญผะเหวดงานเทศน์มหาชาติของคอนอีสานในช่วงเดือน 4 (มีนาคม) จะมีการทำพิธีอัญเชิญพระอุปคุตขึ้นจากน้ำ เพื่อหวังให้พลังอำนาจลดบันดาลให้งานบุญพิธีสำเร็จได้ด้วยดี เนื่องจากเชื่อ

กันว่าพระอุปคุตเป็นผู้ได้รับสืบทอดอำนาจมาจากผู้เป็นพ่อคือพระพุทธเจ้า และแม่ผู้เป็นนางเงือกหรือผีน้ำ (Tambiah, 1970) ด้วยความเชื่อมั่นในอิทธิฤทธิ์ของปูศรีสุทโธหรือผีประจำวัดดังกล่าวนี้เอง จึงดึงดูดให้สาธุชนเข้ามาสักการะบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายในวัดเพื่อวิงวอนร้องขอให้การดำเนินชีวิตในทางโลกเป็นไปอย่างราบรื่น มิใช่เพียงต้องการเข้าถึงธรรมะที่เป็นโลกุตระธรรมชั้นสูงของพุทธศาสนาเท่านั้น

ประเด็นที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับการพิจารณาการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมและพระพุทธศาสนาในพื้นที่บ้านวังทอง คือ การรับรู้เรื่องนามที่ใช้เรียก “เจ้าปู่ศรีสุทโธ” ในหมู่ชาวบ้าน เนื่องจากคำนี้ไม่ใช่คำในภาษาพื้นบ้านที่ชาวบ้านใช้เรียกผีบรรพชนทั่วไป ยกตัวอย่างเช่น เจ้าพ่อคำแดง ผีประจำบ่อเกลือหัวแสดในเขตอำเภอลือเสาะ จังหวัดบึงกาฬ หรือเจ้าพ่อหมื่น ผีน้ำที่เคยเป็นอารักษ์หลักเมืองของชาวนครพนมมาก่อน ดังนั้นหากพิจารณาจากนามของ “พญาศรีสุทโธ” ผีประจำถิ่นของคำชะโนดแล้วจะเห็นได้ว่าเป็นคำที่มีความหมายในทางภาษบาลี อันหมายถึงผู้มีคุณสมบัติเป็นคุณความดี ซึ่งเป็นร่องรอยของการผสมผสานกับพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในชุมชนภายหลัง หากเราพิจารณาจากพุทธประวัติจะเห็นได้ว่านามของพญาศรีสุทโธมีความพ้องกับพระนาม “พระเจ้าสุทโธทนะ” กษัตริย์ครองกรุงกบิลพัสดุ์ผู้เป็นพระราชบิดาพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นที่รับรู้กันนี้ในหมู่ชาวบ้านดังที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านที่เป็นชาดกนอกนิบาต และเป็นเรื่องราวในอดีตชาติพระพุทธเจ้าที่ถือกำเนิดเป็นพระชาติต่าง ๆ แต่ได้ดัดแปลงให้เข้ากับนิทานประจำถิ่นที่เล่ามาแต่เดิม โดยนิทานเหล่านี้ได้ขนพระนามพระเจ้าสุทโธทนะต่างกันออกไป เช่น ในปฐมกัลป์เรียก “ท้าวศรีสุทโธมหาราช” ในตำนานพญาคันคากเรียกว่า “ท้าวสุทโธทนะ” ในมหาเวสสันดรชาดก (ส้านวลาว) เรียก “พระเจ้าศรีสุทโธทนะ” และมีคำว่า “ศรีสุทโธ” และ “ศิริสุทโธทนะ” สลับกันไปมาในนิทานอีกหลายต่อหลายเรื่อง (Piewpan, 2002; Kawee Wong, 2005)

นอกจากนี้ ความเกี่ยวเนื่องระหว่างพระบิดาของพระพุทธเจ้ากับนามนาคยังได้ปรากฏอยู่ในตำนานพระธาตุเชิงชุม ฉบับพระครูวิจิตรสกลการ อดีตเจ้าคณะเมืองสกลนคร ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2525 โดยเรียบเรียงจากนิทานอุรังคธาตุหนังสือผูก และตำนานของเมืองสกลนคร แล้วคัดเอาเฉพาะตอนที่เกี่ยวกับพระธาตุเชิงชุมอันเป็นมหาธาตุสำคัญของเมืองมารวมไว้ด้วยกัน ในตำนานเล่าว่าในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาประทับรอยพระบาท ณ ริมฝั่งหนองหานหลวงเมืองสกลนคร เมื่อมาถึงริมแม่น้ำแห่งหนึ่ง มีนาคนามว่า “โทธนนาค” ผู้นิอดีตชาติ

เคยเป็นเชื่อกันของ “พระยาศรีสุทโธ” พระบิดาของพระพุทธเจ้า แต่กระทำวิบากกรรมไว้มาก เมื่อตายไปจึงเกิดเป็นนาคคอยจับปลากินตามริมแม่น้ำ พระพุทธองค์จึงเทศน์ว่ากล่าวตักเตือนและให้ยึดไตรสรณคมน์เป็นที่พึ่ง ครั้นจุติจากชาติที่เป็นนาคก็ได้บังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีนามว่า โทณนาคเทวบุตรตามวงศ์แห่งตน ส่วนแม่น้ำที่เคยเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของนาคตนนั้นคือแม่น้ำพุงที่ไหลผ่านที่ราบลุ่มหนองหานสกลนคร (Sakonnakon Province, 1984) ข้อมูลเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างสำนักดั้งเดิมในตำนานผีบรรพบุรุษกับตำนานในพระพุทธศาสนาที่เข้ามาใหม่ การหยิบยืมกันจึงมิใช่เพียงชื่อตัวละครในชาดกเท่านั้น แต่หมายถึงคำสอน ระบบคุณค่าทางศาสนา และแนวคิดเรื่องบุญกรรมที่ถูกดัดแปลงและถ่ายทอดให้เป็น “ภาษา” ของท้องถิ่น ในแง่นี้วีระบุรุษในตำนานนิทานพื้นบ้านบางเรื่องจึงมีบทบาทเป็นพระโพธิสัตว์ในการสอนสั่งให้คนอยู่ภายใต้หลักศีลธรรม (Nathalang, 1994) ในขณะเดียวกันก็ได้สำแดงปาฏิหาริย์ให้ผู้คนเช็ดขยายตอันเป็นรูปแบบการใช้อำนาจที่มีมาแต่เดิม ตัวอย่างคือ ตำนานที่เล่าถึงพญาคันคาก พระโพธิสัตว์ในร่างคางคกที่มาจุติเป็นโอรสของกษัตริย์อินทปัตถนคร ซึ่งเป็นผู้มีบุญบารมีเป็นที่ยำเกรงแก่มนุษย์ หอยเทพ และสรรพสัตว์ทั้งหลาย แต่แล้วก็เกิดเหตุการณ์ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลเหมือนกาลเก่า เหตุเพราะพญาแถนผีสูงสุดที่เคยยิ่งใหญ่มาก่อนไม่พอใจที่ผู้คนต่างกราบไหว้พญาคันคาก พญาคันคากจึงบัญชาให้พญานาคกรุยทางสร้างถนนจากโลกมนุษย์ขึ้นไปถึงเมืองแถน แล้วเกณฑ์ไพร่พลทั้งคน ครุฑ นาค และสรรพสัตว์น้อยใหญ่ยกขึ้นไปรบกับพญาแถน จนท้ายที่สุดพญาแถนต้องยอมศิโรราบ พญาคันคากจึงได้สอนสั่งให้ตั้งมั่นอยู่ในหลักธรรมพระพุทธศาสนา (Kaweewong, 2005)

การเปลี่ยนแปลงคติจากผีบรรพชนสู่พระโพธิสัตว์ของเจ้าปู่ศรีสุทโธนาคของคนบ้านวังทองขัดเจนขึ้นในทศวรรษ 2530 โดยมาจากการปรากฏตัวของ “ผู้วิเศษ” ที่อ้างตนว่าได้รับอำนาจศักดิ์สิทธิ์จากศรีสุทโธนาคซึ่งมีความผูกพันกันตั้งแต่อดีตชาติ ดังจะเห็นได้จากกรณีของผู้วิเศษที่มีนามว่า “ปู่เขียว” (ฉายา) (พ.ศ. 2506 ถึงปัจจุบัน) ผู้เป็นชายอายุ 55 ปี นิยมแต่งกายด้วยชุดสีเขียวเข้มทั้งร่าง และอ้างตัวว่าตนคือปู่ศรีสุทโธนาคในร่างมนุษย์ อีกทั้งในอดีตชาติยังเคยเกิดเป็นพระอริศรและพระอินทร์มาก่อน ปู่เขียวเป็นชื่อที่ชาวบ้านใช้เรียกโดยทั่วไปในหมู่บ้าน แต่มีชื่อที่ปู่เขียวใช้เรียกตนเองในช่วงของการประกอบพิธีกรรมด้วยการประกาศตนให้ผู้คนที่อยู่ในมณฑลพิธีได้ทราบว่า ตนเองเป็นพระโพธิสัตว์ผู้เตรียม

การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต มีนามว่า “พระอาริยมเตไตรโย ศรีสัทโธนาคราช เทียนธิดราชสุคะโต” หรือเรียกโดยย่อว่า “ปู่เทียนธิดาผาตินแดง” ซึ่งนาม “ผาตินแดง” นั้นเป็นชื่อที่ใช้เรียกขานตัวละครผู้มีบุญญธิการในนิทานพื้นบ้านอีสาน รวมถึงเรื่องเล่าวีรบุรุษทางวัฒนธรรมของคนสองฝั่งโขงที่ว่า “หงส์หิน ลั่นก่านผาตินแดง” คือ สามพี่น้องที่จะมากอบกู้เวียงจันทน์ให้ฟื้นคืนอีกครั้ง ภายหลังการล่มสลายตั้งแต่ครั้งสงครามเจ้าอนุวงศ์เมื่อปี พ.ศ. 2371 นามเหล่านี้ล้วนเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในหมู่คนอีสานและมีผู้นำมาใช้เมื่อต้องการอ้างถึงการเป็นผู้มีบุญ เช่นกรณีผู้มีบุญบ้านหนองหมากแก้ว จังหวัดเลย ในปี พ.ศ. 2467 ระบุว่า “เจ้าผาตินแดง” เป็นหนึ่งในผู้นำขบวนการ (Natsupa and Suppayasarn, 1981) ปรากฏการณ์นี้จึงทำให้เห็นได้ว่า ปู่เขียวกำลังเปรียบตนเป็นผู้มีบุญวิเศษตามความเชื่อของคนท้องถิ่นทั่วโขงเขตคามทั้งปวง นอกจากนี้ “หออาสนะคำ” อันสำนักของปู่เขียวที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของบ้านวังทอง บริเวณใต้ต้นสะแบง (ต้นพลวง) นั้นยังมีประติมากรรมปูนปั้นรูปเคารพของปู่ศรีสุทโธนาโคโพธิสัตว์ประทับนั่งบนฐานดอกบัวบนขนาวด้านนาคราช รูปเคารพองค์นี้ถือเป็นประธานของสิ่งก่อสร้างที่อยู่ในบริเวณโดยรอบ ในแต่ละวันมีผู้คนทั้งในและนอกหมู่บ้านแวะเวียนเข้ามาหาปู่เขียวเพื่อให้รักษาโรคด้วยเวทมนต์คาถา แก้ไขดวงชะตาให้กับผู้ที่เดือดร้อน และมีศิษยานุศิษย์จำนวนหนึ่งที่มักมาปฏิบัติศาสนกิจสวดมนต์ไหว้พระในทุกวันพระ

การปรากฏตัวของ “ผู้มีบุญ” ดังกล่าวเป็นไปตามคติในพระพุทธศาสนาที่มีอยู่ว่า บุญกรรมเป็นสิ่งที่ส่งผลต่อความเป็นไปของปัจเจกคนในภพนี้และภพหน้า ผู้ที่ได้เชื่อว่ามีบุญมากย่อมแผ่บุญกุศลให้กับผู้อื่นเพื่อให้พ้นจากความทุกข์ยากในขณะเดียวกันก็ได้มีการกระทำที่แสดงออกถึงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหนือมนุษย์ธรรมดาทั่วไป สภาวะของการเกิดขึ้นของ “ผู้มีบุญ” เช่นนี้ เป็นเหตุการณ์ที่มักเกิดขึ้นในสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนาทั่วไป ซึ่งมักเกิดขึ้นในวิกฤตความสัมพันธ์เชิงอำนาจขึ้นในสังคม หรือเป็นการตอบสนองทางวัฒนธรรมที่มีต่อบริบทโครงสร้างทางสังคม (Keyes, 1977) อย่างไรก็ตาม การเกิดขึ้นของผู้บุญในกรณีผู้วิเศษแห่งบ้านวังทองดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ได้สะท้อนแนวคิดเรื่องอำนาจของคนท้องถิ่นที่มีไข่เพียงแค่นี้ได้รับมาจากคติเรื่องบุญในทางพุทธศาสนา แต่เป็นอำนาจที่มาจากโลกของตำนานที่อิงอยู่กับเทพผู้ให้กำเนิด ดวงวิญญาณของผู้คุ้มครอง หรือผีบรรพชนอันเป็นแหล่งที่มาของอำนาจในสังคมดั้งเดิม การสถาปนาผีเจ้าปู่ศรีสุทโธนาโคให้มีสถานะเป็นพระโพธิสัตว์จึงไม่ได้เป็นเพียงกระบวนการปรับหรือแปลความหมาย

ของพุทธศาสนาลงไปบนเนื้อดินแห่งมนต์และจักรวาลคติของท้องถิ่น ซึ่งการตีความพุทธศาสนาแบบนี้เป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในสังคมลาวเท่านั้น (Holt, 2009) แต่กระบวนการดังกล่าว ยังทำให้เจ้าปู่ศรีสุทโธนาคลายเป็นผู้ดำรงอยู่ ณ ยอดพระเจดีย์ในฐานะพระโพธิสัตว์ผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เจ้าปู่ศรีสุทโธนาคลจึงมีสถานะสูงสุดในมนุษย์ภูมิผู้บำเพ็ญบารมีในการนำพาสัตว์โลกทั้งปวงข้ามวัฏสงสาร โดยมีคำชะโนดเป็นแหล่งรวมอำนาจศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ทั้งนี้แนวคิดเช่นนี้ได้ถูกถ่ายทอดออกเป็นรูปธรรมผ่านสิ่งก่อสร้างที่ป่าคำชะโนด วัดในท้องถิ่น หรือแม้แต่ศาลหลักเมืองอำเภอบ้านดุง ซึ่งมีรูปเคารพของศรีสุทโธนาคในร่างพระโพธิสัตว์ ร่างมนุษย์ ร่างนาค หรือร่างกึ่งมนุษย์กึ่งนาคเป็นองค์ประธานของปริณทล

นอกจากนี้ สื่อสมัยใหม่ได้มีส่วนสำคัญในการเผยแพร่เรื่องราวของศรีสุทโธนาคให้เป็นที่รับรู้กันอย่างกว้างขวาง เช่น เพลงลูกทุ่งหมอลำที่ประพันธ์และขับร้องโดยคนท้องถิ่น เพซบุ๊กสื่อท้องถิ่นที่รายงานเรื่องราวลึกลับของป่าคำชะโนด และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระแสความนิยมในเรื่อง “นาคิ” ละครโทรทัศน์เรื่องดังแห่งปี 2559 ที่แม้ว่าจะสร้างขึ้นโดยคนภายนอก แต่ได้มีส่วนในการผลิตซ้ำความเชื่อในเรื่องนาคาคติให้กับคนท้องถิ่น จนท้ายที่สุด นำมาสู่การเกิดขึ้นของ “เกาะนาคิ” สถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งใหม่ของอำเภอบ้านดุงที่สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องปู่ศรีสุทโธนาค ซึ่งกลายเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจแห่งใหม่ของบรรดาญาติธรรมผู้ศรัทธา พญานาค ปรากฏการณ์เหล่านี้ได้ชี้ให้เห็นถึง การดำรงอยู่ของศาสนาพื้นบ้านในสภาวะสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี (Singsuwan and Puaksom, 2017)

คติความเชื่อปู่ศรีสุทโธในฐานะแกนกลางของพุทธศาสนาชาวบ้านยังสะท้อนออกมาจากปรากฏการณ์ที่เห็นได้เป็นประจำคือการที่พระภิกษุ นักบวช และพุทธศาสนิกชนได้เข้ามาทำพิธีในป่าคำชะโนดโดยเปรียบประดุจการแสวงบุญในพุทธสถานเนื่องในวาระสำคัญต่าง ๆ เช่น วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา หรือวันพระปกติ เป็นต้น กล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว พุทธศาสนาแบบชาวบ้านจึงวางอยู่บนหลักการใช้เหตุผลชุดหนึ่งของตัวเองในการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างความเชื่อท้องถิ่นดั้งเดิมกับพุทธศาสนาแบบที่ถูกส่งออกจากส่วนกลาง การสถาปนาเจ้าปู่ศรีสุทโธนาคให้เป็นพระโพธิสัตว์จึงเป็นการยึดอำนาจการตีความพุทธศาสนาของรัฐไทยที่กรุงเทพฯ ให้มาอยู่ในมือของมวลชนคนชั้นล่างผู้มีสถานะรอง

บทสรุป

บทความนี้ได้นำเสนอถึงพัฒนาการของลัทธิบูชาพญานาค ซึ่งเป็นคติความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มชนลุ่มน้ำโขง โดยปรากฏการณ์ในพื้นที่ศึกษา คือ หมู่บ้านวังทอง ตำบลวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงตามบริบททางประวัติศาสตร์ใน 2 ช่วงเวลา คือ 1) ในช่วงทศวรรษ 2480 จนถึงทศวรรษ 2500 เจ้าปู่ศรีสุทโธนาคนาคถูกจัดวางสถานะเป็นวิญญาณผู้สร้างสรรค์ ผู้ให้กำเนิดสรรพชีวิต และเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองชุมชนไปด้วยในคราวเดียวกัน 2) ในทศวรรษ 2510 จนถึงทศวรรษ 2550 การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและเชิงอุดมการณ์ที่เกิดจากรัฐไทยส่งผลให้ความเชื่อเรื่องนาคเกิดการผสมผสานกับคติของพระพุทธศาสนา เกิดพิธีกรรมและการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แบบใหม่ที่ชี้ให้เห็นว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธนาคคือ พระโพธิสัตว์ในศาสนาพื้นบ้าน การเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางความเชื่อเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงพลังของศาสนาพื้นบ้านที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น โดยได้ปรับตัวให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของศาสนาใหม่ที่เข้ามา รวมถึงอำนาจรัฐ และทุนนิยมจากภายนอก งานศึกษาเรื่องนี้จึงเป็นภาพสะท้อนของความหลากหลายทางความเชื่อและพลังของศาสนาในสถานะสมัยใหม่ ซึ่งยังคงดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งในโลกที่ฆราวาสธรรมกำลังทำงานอยู่อย่างเข้มข้นสอดคล้องกับความเห็นของอันคมคายของจิน โคมารอฟ (Jean Comaroff) ที่เคยกล่าวไว้เมื่อต้นทศวรรษ 1990 ว่า “ศาสนาและพิธีกรรมยังคงมีนัยสำคัญอยู่ในชีวิตของรัฐและชุมชน ‘สมัยใหม่’” (John, 2013) ทำนองเดียวกับข้อเสนอของชาร์ล เทย์เลอร์ (Charles Taylor) ที่มองว่า ความเป็นสังคมฆราวาสมิใช่เป็นเพราะอิทธิพลของวิทยาศาสตร์และวิถีคิดตามหลักเหตุผลที่เพิ่มมากขึ้น แต่ควรพิจารณาถึงเงื่อนไขของบริบททางประวัติศาสตร์และประสบการณ์ทางความเชื่อของผู้คน ซึ่งทำให้เกิด “ความหลากหลายของภาวะทันสมัย” อันเป็นสังคมที่ความเชื่อในพระผู้เป็นเจ้ายังคงตกตะกอนคั่งค้างอยู่ในมโนสำนึกของผู้คนมากขึ้นแตกต่างกันไป (Taylor, 2007)

References

- Chaiyarak, B. 2009. **The Indigo Green River**. Bangkok: Amarin Publishing House. (in Thai)
- Eliade, M. 1987. **The Sacred and the Profane the Nature of Religion**. New York: Harcourt Brace.
- Eoseewong, N. 2014. **Loincloth, Sarong, Underpants, and so on: with Tradition, Change and the Subject Matter**. 2nd ed. Bangkok: Matichon Publishing House. (in Thai)
- Geertz, C. 1973. **The Interpretation of Cultures: Selected Essays**. New York: Basic books.
- Hayashi, Y. 2011. **Practical Buddhism among the Thai-Lao: Religion in the Making of a Region**. Translated by Pinit Lapthananon. Bangkok: Chulalongkorn University Press. (in Thai)
- Heine-Geldern, R. 1942. "Conceptions of State and Kingship in Southeast Asia". **The Journal of Asian Studies**. 2(1): 15-30.
- Holt, J. C. 2009. **Spirits of the Place: Buddhism and Lao Religious Culture**. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Jandrabang, C. 2016. **Interview**. The Villagers. 84 Years Old. Ban Wang Thong, Wang Thong Sub-district, Bandung District, Udon Thani Province. Interviewed on 15 June 2016.
- John, K. 2013. "New Trends in the Anthropology of Southeast Asia". **TRANS: Trans-Regional and Nation Studies of Southeast Asia**, 1: 121-135.
- Kaweewong, I. 2005. **The Fairy Tale of Phaya Khang Khok (Nithan Phaya Khang Khok)**. Khonkaen: Klungnanawitaya Printing. (in Thai)
- Keyes, C. F. 1977. "Millennialism, Buddhism and Thai Society". **The Journal of Asian Studies**. 36(2): 283-302.

- Mahasarakham teacher's college. 1978. **The Chronicle of Phanom Stupa (Tamnan urangkathat)**. Bangkok: Ruankaew Printing. (in Thai)
- Meethaisong, T. 2016. "Forest Monks in Isan: Space Contestation in State Apparatus". **Humanities and Social Sciences Journal, Ubon Ratchathani Rajabhat University**. 7(1): 173-193. (in Thai)
- Moonkham, P. 2017. **Myth Scape: An Ethno-Historic Archaeology of Space and Narrative of the Naga in Northern Thailand**. M. A. thesis, Anthropology: Washington State University.
- Nathalang, S. 1994. **Tales and Plays in the Local**. Bangkok: Matichon Publishing House. (in Thai)
- Natsupa, C. and Suppayasarn, P. 1981. "The holy man in Nongmakkaew Village". **Economics and Thai history**, 249-275. Bangkok: Sangsan Publishing House. (in Thai)
- Niamnapa, C. 2014. **Landscape Conservation and Development Guidelines for Khamchanot**, Bandung District, Udon Thani Province. M. A. Thesis, Landscape Architecture Program: Chulalongkorn University. (in Thai)
- Piewpan, N. 2002. **Book of Genesis: A story of the Profane and Sacred (Prathomkup Wa Duai Kadeeloga Laa Kadeethum)**. Khonkaen: Klungnanawitaya Printing. (in Thai)
- Pilalai, B. 2017. **Interview**. The Villagers. 65 Years Old. Ban Wang Thong, Wang Thong Sub-district, Bandung District, Udonthani Province. Interviewed on 30 January 2017.
- Pethdee, P. and Pronsawat, T. 2002. **The Chronicle of Phadaengnangai (Tamnan Phadaengnangai)**. Khonkaen: Klungnanawitaya Printing. (in Thai)

- Pujjungkato, N. 1993. **The role of Isan Sangkha in Supporting the Government's Administrative Policy, 1892-1962.** M. A. Thesis, Education degree in History: Srinakharinwirot Prasanmit University. (in Thai)
- Rueangnarong, P. 2009. **Local legend of 4 Regions in Thailand.** Bangkok: Ruanpanya Publishing House. (in Thai)
- Sakonnakon province. 1984. **History of Choengchum Stupa (Prawat phra that choengchum).** Sakonnakon: Sakonnakon Province. (in Thai)
- Santasombat, Y. 2016. **Borders with a variety of belief systems: Sacred space contention and symbolic domination.** Chiang Mai: Chiang Mai University. (in Thai)
- Singsuwan, A. and Puaksom, D. 2017. **“Nakee’: Thai Television Plays, Medium Myth and The Identity of the Villagers Ban Dung. Udon Thani Province.”** National Academic Conference The 11th Thai Humanities Forum “Exploring Aesthetic Dimensions in the Humanities” Editors by Chapakdee, Thanom and other at Srinakharinwirot Prasanmit University. 493-507. (in Thai)
- Sririmonchai, K. 2016. **Interview.** The Villagers. 62 Years Old. Ban Wang Thong, Wang Thong Sub-district, Bandung District, Udonthani Province. Interviewed on August 21, 2016.
- Swearer, D. K., Premchit, P. and Dokbuakaew, P. 2004. **Sacred Mountains of Northern Thailand and Their Legends.** Chiang Mai: Silkworm Books.
- Tambiah, S. J. 1970. **Buddhism and the Spirit Cults in North-East Thailand.** London: Cambridge University Press.
- Taylor, C. 2007. **A Secular Age.** London: Harvard University Press.

- Thammawatra, J. 1985. **Looking through the Chronicles of Laos**. Mahasarakham: Srinakharinwirot Mahasarakham University. (in Thai)
- The Fine Arts Department. 1939. **The Chronicle of Suwannakhomkham City (Tamnan muang suwannakhomkham)**. Bangkok: Visavakorn Printing. (in Thai)
- The Fine Arts Department. 1941. **Collected Histories (Prachum Phongsawadan), Part 70**. Bangkok: Prajan Printing. (in Thai)
- The Udon Thani Province Cultural Office. 2018. **History of villages and towns name of Bandung District, Udon Thani Province**. https://www.mculture.go.th/udonthani/download/Bannammeung/Home_Bandung.pdf. 26 May 2018. (in Thai)
- The Villager Research Network of the Lower Songkharm River Basin. 2005. **Ecology and History: The Seasonal flooded Forest in Lower Songkharm river Basin**. Chiang Mai: Vanida Press. (in Thai)
- Tidma, P. and Jitsak, K. 2002. **Study on Khamchanot Freshwater Swamp Forest: Ban Nonmueang Banmuang Subdistrict, Bandung District, Udon Thani Province**. Research Report of The Department of National Park, Wildlife and Plant Conservation. (in Thai)
- Winichakul, T. 2013. **Siam Mapped: A History of the Geo-body of Nation**. Bangkok: Read Publishing House. (in Thai)
- Wolters, O. W. 2008. **Early Southeast Asia: Selected Essays**. Ithaca: SEAP Publications, Cornell University.